

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОГРАФИИ

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 55
(19488)

2021 чылдың
июль 28
среда

Хүннүң үнери — 04:25
Ажары — 20:45
Хүн дурту — 16:20

Садар өртээ хостуг 12+

Шуптузу чугула

ВЛАДИСЛАВ ХОВАЛЫГ АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ СҮТ-ХӨЛДЕ

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг дүүн, июль 27-де, Сүт-Хөл кржууннун төвү Суг-Аксынга ажыл-агыйжы сургакчылаашкыны-биле барган.

Республиканың удуртукчузу баштайла Хемчик хемни кежир көвүрүгден Суг-Аксы сумузунга чедир автоорук септелгезинин (3,7 километр) ажылын хынап, танышкан.

Улаштыр "Шедуплинг" хүрээзинге чедип, кожууннун Камбы-Ламазы-биле, Суг-Аксы сумузунда амыдырал-хандырылга бажыында ажыл-биле ботхандыртанган хамаатыларга деткимче көргүзөр программа-биле баш таарар, чараштаныр салон, пөс сады, даараныр болгаш национал хеп даараар

цехтер ажыдып алган сайгарлыкчылар-биле ужурашкан.

Дараазында "Алды-Ишкин" көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативинге, Сүт-Хөл кожууннун төп эмнелгезинге, "Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө" губернатор төлөвилелинин чедиш-кинниг киржикчилеринин бирээзи "Баштайгы" көдээ ажыл-агый хереглел кооперативинге, "Саян" көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативинге чедип, ажыл-чорудулгазын хынап көргөн соонда, кожууннун активи-биле ужуражып, түңнелдерни үндүргөн.

Владислав Ховалыг кожууннун төп эмнелгезинде котельнаяның капитал септелгезинге акшаландырышкын айттырын өөренип көргөн. Улуг улус биле уруглар поликлиниказының капитал септелгезин чорударын планче кириген.

69 социал керээ алган улус-

тарның аразында деткимче алгаш, ажыл-херээ чаңгыс черде турупкан сайгарлыкчыларның чылдагаанын илередир даалганы кожуун чагырыкчызынга берген. Быштак кылып турар Оксана Салчакка билиин бедидер курстарга өөренир аргаларны өөренип көөрүн оралакчызы Уран-оол Ондарга берген. Сайгарлыкчы социал керээ программаның деткимчези-биле дериг-херекселди садып алган. "Саян" көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге дээрбе болгаш тараа арыглаар херекселди садып алырынга деткимчени көргүзерин ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызынга дааскан.

Оон аңгыда Тываның хөгжүлдө фондузунга садып эккээр комбайннар болгаш тракторларның бирээзин, тараа ажаалдазының үезинде, дузаламчы кылдыр, түр үеде тараажы аратка бээр кылдыр Владислав Ховалыг сүмелзэн.

Ол ышкаш келир чылын тарааның дүжүдүн көвүдедири-биле суггарылга системазының хей чылдар дургузунда шиитпирлеттинмээн айтырыгларын эде көөр даалганы кожуун чагырыкчызынга берген. Суг системазын ажылгалче кириеринге Тываның Чазаа субсидия алыр программаларның деткимчези-биле шиитпирлээр аргаларны көөр болган.

Шеңне ХОВАЛЫГ.

Авторнун тырттырган
чуруктары.

Сүт-Хөлге ажыл-агыйжы сургакчылаашкын дугайында долу материалды дараазында үндүрүлгеден номчуур.

Бөгүнгү үндүрүлгедө:

ТАНДЫНЫҢ КӨДЭЭ
ИШЧИЛЕРИ
БОЛГАШ БИЛЛ ГЕЙТС

3-кү арында

АНАА ЭВЕС
АРТАС САНАА

7-ги арында

АМУР ХЕМНИҢ
ЧООГУНГА...

10-гу арында

Чуртталга-коммунал ажил-агыйының айтырыглары

ОРУКТАР БОЛГАШ АРЫГ-СИЛИГ

Июль 26-да Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг чуртталга-коммунал ажил-агыйының, орук-транспорт комплекзинин сайыттары болгаш Кызыл хоорайның мэри-биле хуралды эрттирген. Аңаа найысылал Кызылдың болгаш республиканың кожун төптеринин чаагайжыдылгазының дугайында чугаалашкан.

Чурттап турар черивистин арыг-силиг болуру улуг рольду ойнап турар. Владислав Ховалыг бир-ле дугаарында найысылалдың арыг-силиг айтырыын көдүргөн. Хоорай чагырыкчызы Карим Сагаан-оолдан ол хоорайны арыг тударын негээн. "Арыг-силиг дээр-ле албан сагыр, үргүлчү хыналдага тудар ужурлуг чурумнун бирээзи. Чер-чуртувуска аңзы-бүрү регионнарда, чурттардан келген аалчылар, туристер мында ажил-

агыйжы, арыг-силиг улус чурттап турардыр деп чүүлду көөр ужурлуг" – деп, Владислав Ховалыг демдеглээн. Ону ол анаа-ла чугаалайын турар. Кажан ол Кызыл хоорайның мэри тургаш, бодунуң ажил-агыйыга эң-не кол чүүл – бок айтыры-биле демисежип ажилдап келген. Ынчангаш республиканың найысылалын чогуур хевирже кириеринге ажык-дузалыг болзун дээш, 77 бок төгөр контейнерлер турар шөлчүгештер кылырынга болгаш 308 контейнер садарынга 10 сая рубльди аңгылаан. Конкурстуг садыглажышкынар чарлаары, чугула херекселдерни белеткеп, күстен бээр бок чыыр немелде черлерни тургузары арткан. Оон ыңай сентябрь айда грейдерлер, самосвалдар, бок сөөртүр машиналар дээш тускай техниканы садып алган турар ужурлуг.

Хөй аал чурттаар бажыңнарже кирер эжиктер аксы кандыг байдалда турарын билер бис. Ынчангаш бо чылын Кызыл хоорайның 783 подъездтеринге косметиктиг септелгени чорудар. План ёзугаар

чогуур ужурлуг ажилдарны шынарлыг кылырын биске дааскан" – деп, чуртталга-коммунал ажил-агыйының сайыды Мерген Мынын-оол дыңнаткан.

Республиканың удуртучузу ажилды саадатпайн, шалыпкын ажилдап кириптерин негээн. Оон аңгыда ол каат бажыңнарның мурнуу талазынче база кичээни угландыраарын дилээн.

Владислав Ховалыгның даалгазы-биле кожуннар төптеринде кудумчу оруктарын хөгжүдеринге 530 млн.

рубльди аңгылаан. Муниципалитеттерже мындыг кичээниг сөөлгү 20 чылдар дургузунда турбаан дээрзин Тываның орук-транспорт комплекзинин сайыды Шораан Чыргал-оол шынзаткан. "Ол дээрже, шынап-ла, деңнээр чүве чок таварылгандыр. Бо кириптеринге акша-хөреңги республиканың бүгү-ле кожуннарының оруктарының сайзыралынче кирер. Ынчангаш бир кожун төвүнге-ле кудумчуларны чартык километрден эвээш эвес асфальтлаан турар ужурлуг" – деп, Шораан Чыргал-оол демдеглээн.

Чыжыргана СААЯ. Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

84 бажыңга септелге ажилын кылган турар. Чамдык подъездтерде септелге ажилдарын башкарыкчы компанияларның дузазы-биле эгелей берген. Чүгле Кызыл хоорайның эвес, а Ак-Довурак хоорайда 46, Шагаан-Арыг хоорайда 60, Хову-Аксында 35 хөй аал чурттаар бажыңнарга септелге ажилын чорудары планнаттыган.

"Республиканың хөй аал чурттаар бажыңнарын чогуур хевирже кириеринге кайгамчыктыг улуг хемчээлдиг ажилды планнап турар. Оон аңгыда бажыңнарның чанында девискээрлерни болгаш уруглар ойнаар шөлчүгештерни база септээр. Ол дугайында айтырыгларны ажилдап кылып турар. Владислав Ховалыг бүгү-ле

"Кадык камгалал" национал төлевилел

1046 ААРЫГ КИЖИ ХАЛАС ЭМНЕРНИ АЛГАН

"Кадык камгалалы" национал төлевилелдин "Чүрек-дамыр аарыглары-биле демисел" угланышкынында Тыва эрткен чылга деңнээрже 3 млн. рубль хөйге, азы 19398,78 муң рубль акшага эм-таңны алыры планнаттыган.

Бо хүнде ол акша-хөреңги бүрүн шиңгээттинген, чүрек-дамыр аарыг кижилерге бүдүн чылда херек эмнер аймаа саттыган. Регионнун хан-дамыр төвүнге эмнедип, кезишкын эрткен болгаш ооң диспансер хайгааралында аарыг кижилерни аар өртектиг эмнер-биле хандыраар көрдүнгөн. 2021 чылдың 6 айларының иштинде чартыктаан, баш-мээниң хан эргилдези шын эвес апарган, чүрек-дамыр системазында кезишкыннер эрткен 1046 аарыг кижиге 5883,6 муң рубль акша түнүнге халас эмнер алыр 3822 рецептини берген.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының штаттан дашкаар кол кардиологу Диана Сувандии, стационарга эмнээшкын соонда үндүр бижиженде, инфаркт болгаш инсульт катап болу бербезин дээш,

амбулаторлуг эмнениринге эмнер-биле хандырылга кол черни элээрин чугаалаан. Эмчизиниң бижип бергени аар өртектиг эмнерни кижиге бүрүзү садып шыдавас турган, бо программа чүрек аарыг чамдык кижилерни халас эмнер-биле хандыраар арганы бээр. "Чүрээ кемниг" кижилерни, бир эмниң өртээ 15-20 муң чедип турар аар өртектиг эмнер-биле хандырып эгелээрже, республикада чүрек-дамыр аарыындан халажырап чоруур кижилерни хорап, чок болурунун саны эвээжээр ужурлуг" – деп, республиканың Кадык камгалал яамызының кол "чүрек эмчизи" санап турар.

ТЫВАНЫҢ ЫРАККЫ СУУРЛАРЫ – МУГУР-АКСЫ БИЛЕ ТООРА-ХЕМГЕ ВЕРТОЛЕТ ХОНДУРАП ЧАА ШӨЛДЕРНИ ТУДАР

Тыва Республиканың Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг "Кадык камгалалы" национал төлевилелдин "Бирги эмчи-санитар дузазы

көргүзөр системаны хөгжүдери" төлевилел күүселдези-биле санитар авиациязын ажыл-лаан эмчи дузазының чедингирин хандыраарын онза контролда алган.

Республиканың агаар суднолары сөөлгү чылдарга чедир ужудуп-хондурарына совет үениң-ле эргижирзэн шөлчүгештерин ажылдап турар. "Кадык камгалалы" национал төлевилелдин "Бирги эмчи-санитар дузазы көргүзөр системаны хөгжүдери" төлевилелди боттандырып эгелээни-биле, байдал өскерилген. Национал төлевилелдер дузазы-биле эрткен чылдарда Каа-Хем кожуннун Сарыг-Септе вертолет хондурар шөлчүгешти эде чаарткан, а Ак-Довурак хоорайда база Эрзин суурда ыңдыг черлерни бүрүнү-биле септээн.

"Бистиң Тыва ышкыш онзагай регионга санитар авиациязы эргежок чугула херек – деп, Республиканың дүрген эмчи дузазының болгаш катастрофалар медициназының төвүнүн кол эмчизи Шолбан Сарыглар демдеглээн. – Дарый эмчи дузазы херек апарган малчыннарывыс чайгы үеде тайгаларже чайлаглай берген-даа боор, чедери берге черлерде чурттакчылыг суурларывыс база хөй. Адыга туттурган малчынны дүүн чаа төпте эккелдивис. Ындыг таварылгалар таварышкылаар, ам агаар-бойдус-ла таарымчалыг болза, регионнун кайы-даа булуңунче дораан ужуп чедип болур апарганывыска өөрүп тур мен".

Тываның санитар авиациязы бо чылдың чүгле алды айының иштинде 111 дүрген дуза ужудушкуннарын кылган, а эрткен чылда – 130. Коронавирус пандемиязы-биле кыйгырылгалар көвүдээнин тайылбырлап болур, оон аңгыда орук-транспорт озал-ондаандан когарааннарда дүрген эмчи дузазын көргүзөр дээш ужуп турар.

Тываның Чазааның парлалга албаны.

Экономика

ТАҢДЫНЫҢ КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРИ
БОЛГАШ БИЛЛ ГЕЙТС

Эрткен субботада, июль 24-те, Тыва Республиканың Баштыңының хүлээлгелерин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг Таңды кожуунда Михаил Санниковтуң болгаш Алена Кууларның удуртканы фермер ажил-агыйларына чедип, республика иштинге ажилчын сургакчылаашкынын уламчылаан.

Республиканың удуртукчузу баштайла Михаил Санниковтуң фермер ажил-агыйының шөлдеринге чедип, көдээ ишчилер-биле делгереңгей чугааны кылган.

Михаил Санниковтуң фермер ажил-агыйы бо чылын төөгүдөн тараалаң Таңды кожуунда 300 гектар шөлде мал чеми боор рапс дээр үнүштү тараан, ооң өзүлдези бо хүннерде кончуг эки болуп турар. Ол дугайында Михаил боду Владислав Товарищайовичиге тодаргай тайылбырлап чугаалааны кончуг солун болгаш Тываның бүгү көдээ-ишчилеринге база сайгарлыкчыларына-даа улуг өөредиглиг болган деп санаар-дыр мен.

Санниковтуң чугаазы-биле рапстың «Фаворит» дээр сортунуң дүжүдү бо чылын эки боор деп санап турар. Экономикаже бурунгаар болгаш делгем көрүштүг удуртукчунуң санап турары-биле 1 гектардан олар 1,5 тонна рапсты ажаап алыр деп манап турар. Ынчалдыр бо чылын 300 гектар шөлден 450 тонна рапс дүжүдүн алырга, ажил-агыйга 25 сая рубль чедир орулга кирер деп самбың чокка-даа угаан-биле санап болур.

Чүге дээрге Михаил Санниковтуң дыңнатканы-биле рапсты Кыдатта кызыгаар чок хереглеп турар болгаш ооң өртээ Кыдатче садар болза килограммда 55 рубль чедип турар болган.

Ынчангаш Санниковтуң фермер ажил-агыйы чүгле рапс өстүрүп саткаш безин бо чылын сая-сая орулгалыг болур, совет үеде болза «миллионер» атка чедип болур-дур.

Тываларның «тараа-быдаа» дээр кончуг шын-дыр деп, Таңдыдан репортажы катап-катап көрүп, дыңнап оргаш түңнедим. Чүге дээрге тараадан далган кылыр, оон быдаага каар үскен далган, макарон, вермишель дээш-ле өске-даа «быдаа каарлар» үнер болгай.

Санниковтуң чугаалап турары-биле кызыл-тас өртээ рапска көөрге эвээш, килограммда 12 рубль-даа болза, оон боттары-быс далганывыс болгаш дээрбедээн

соонда мал чеми боор, ооң артынчылары дээш черле тарыыр бис деп турар.

Ол ышкаш Санниковтуң ажил-агыйы бо чылын суланың 3 аңгы сортун тараан. Оларның кайызы Тывага тааржыр болгаш дүжүткүр болурун бо чылдың түңнели-биле өөренип көргөш, эң экизин шилип алыр.

Школага өөренип чорааш интернаттын гречкадан (кырлыг-кара) кылган каъдының кандызын-даа амзаан мен. Санниковтуң Таңдыга тараан гречкадан каъды соңгаартан гречкага көөрге дыка чаагай деп ажил-агыйның бригадири чугаалаарга, ам ону албан садып чиир диген мен.

Чүге-ле ийик республиканың амгы удуртукчунуң Таңдының көдээ-ишчилери-биле аразында чугаазын катап-катап көрүп, дыңнап оргаш, 1992 чылдан 2002 чылга чедир Тыва Республиканың вице-президентизи турган улуг дарганы ала-чайгаар-ла сактып келдим.

Совет үеде-ле бисче кожа-хөлбээ Красноярск крайдан партияның айтышкыны-биле келген ол дарганың адын-сы-вын маңаа бижип-даа канчаар, ону билир улус боттары-ла сактып кээрлер боор.

10 чыл ажыр Тываның дээди удуртулгазынга турган ол дарга «Тывага тараа-быдаа тараан херээ чок, ооң орунга ону чанывыста Красноярск крайдан садып алганы чиик болур» деп турганын амы-хууда бодум безин каш-даа катап дыңнаан мен. Ону бадыткаар улус база бар болгаш хей деп билир мен.

Ындыг туруштук бедик эрге-дужаал-

дыг удуртукчу дарга Тываның көдээ ажил-агыйын сайзырадырынга дуза кадар туржук, дужак болуп турганы чугаажок.

База-ла ол дарганың иди-биле Тываның акшаландырышкыны-биле Ставрополь крайга кат-чимис, ногаа аймаа болбаазырадыр бүдүрүлге тудар дээш, дыка-ла хей сая-сая акшаларны ынаар чоруткан турган. Түңнелинде ол бүдүрүлге будулгаазынның 90 чылдар үезинде хары улус холунче кирип, хуужутуна берген. Республиканың бюджетинге ол хуужудулгадан чаңгыс көпеек-даа кирбээн.

Тывадан улус ол хуужудулгага киришкен бе деп айтырыг ам бо хүннерге чедир хары чок артпышаан. Чүгле Тываның бюджетинден акшаландырышкыны-биле туткан ол бүдүрүлгени хуужудуп алган улус, кезек аңаа хамаарылгалыг Тываның төлээлериниң «холун актап» каан чадавас деп догааштырыг артып каан...

Таңды кожуунга Владислав Товарищайович Ховалыгның сургакчылап чораанын көргөш Ставрополь дугайында будулгаазынның төөгүнү база сактып келгеним анаа эвес.

Чүге дээрге В.Ховалыгның дараа-зында четкени Алена Кууларның көдээ ажил-агый кооперативи болур. Ол кооперативтин шөлдеринде 3 муң өгбүлге «Өреге бүрүзүңге – картофель» губернатор төлевилелин күүседири-биле тараан. Ындыг төлевилел бүгү Россияда чок, чүгле Тывада бар деп Алена Александровна демдег-леп турар.

Ол ышкаш, Алена Кууларның «Амдызында 6 чалда соңгаартан эккелген «арга честек-кады» дээр сорттун честек-кадын олуртурууска дыка эки үнүп тур.

Дүжүдү бир чалдан 15 литр чеде бээр» дигени кончуг солун болгаш өөредиглиг база болду. Келир чылын ол «арга честек-кадын» хейү-биле олуртурун Алена Александровна чугаалаарга, шагда демги Ставропольже чорудупкан хей акшатагерики дораан сактып келдим.

Ынчалдыр Тываның көдээ ажил-агыйы, ооң иштинде тараа-быдаа, карто-

фель-ногаа болгаш кат-чимис тарыыры кедизи чок эвес, рынок экономиказынга дүгжүп турар, чижилгени-даа эртип шыдаар, хереглекчизин тып алыр деп бүзүрел улуг дээрзин Таңдының көдээ ишчилери көргүстүлөр. Ону «Тываның көдээ ажил-агыйын сайзырадырынга дужак бооп чораан даргаларның думчуун орта билиндир согаан» деп-даа болур...

Чазак-чагырга фермер ажил-агыйларын бүгү тала-биле деткир деп Тыва Республиканың Баштыңының хүлээлгелерин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның медеглээни ол бүзүрелди оон-даа быжыктырып, Тываның көдээ ишчилеринге келир үеже оруу ажык деп көргүстү. «Ам чүгле ажилдаары арткан» деп, Владислав Товарищайовичиниң сөстери-биле бо чүүлду доозуп каар дээримге, чүүлдүң эгезинде делегейниң эң бай-шырак кижилериниң бирээзи, Майкрософт компаниязының тургузукчузу болгаш кол акционерлериниң бирээзи Билл Гейтстиң ады база чүге үнүп келген деп тайылбырлаар апаар-дыр мен.

Делегейниң экономиказында өскерлишкиннерни ай-хүн хамаанчок, ша-минута бүрүзүңде тайылбырлап турар тускай агентилелдерниң дамчыдып турары-биле, амы-хууда өнчүзү 130 миллиард американ доллар чедип турар баятан-инвестор Билл Гейтс сөөлгү айларда акшатагериин чамдык үлетпүр-бүдүрүлге, харылзаа, электроннуг садыглажышкын компанияларын уштуп, Американың Каттышкан Штаттарында болгаш өске-даа чурттарда фермер ажил-агыйларын дуюкаа садып ап эгелээн деп турар.

Делегей чергелиг экономистерниң санап турары-биле, 21 чүс чылда аш-чем болгаш арыг суг хереглекчилерге чедишпес апарганындан, нефть-газтан улуг өртөктиг боор, оон хей орулганы эккээр деп санап турар.

Бо талазы-биле алыр болза, Тываның көдээ ишчилери – фермерлер Михаил Санников, Алена Куулар болгаш өскелер-даа, «Кыштаг» программаның киржикчилери болгаш тос чүзүн малын өстүрүп азырап оор малчыннары-быс, Билл Гейтске-даа үлегер-чижек болуп, малдыг кижиге тодуг, хойлуг кижиге каас болгаш черивис-чемгерикчивис деп чүвени ажил-амыдыралы-биле бадыткап чоруурлар.

Көдээ ишчилерниң күш-ажылын үнелеп, оларның бүдүргөн продукциязын – ээдин, сүдүн, дүгүн, тараа-быдаазын рынокта чөптүг болгаш улуг өртөк чедир болбаазырадыры, иштикиде, даштыкыда хереглекчилерге чедиргеш садып-саарына дузалажыры – чазак-чагырганың ыдык хүлээлгези деп болур.

Тывада чаа үеде чаа көрүштүг көдээ ишчилер калбаа-биле ол-бо кожууннарда тыптып, сайзырап кел чыдары черле өөрүнчүг-дүр!

Мерген КЫРГЫС.

Бүгү-российжи «ЧАҢҢЫС ДЕМНИГ РОССИЯ» политиктиг партияның Тываның регионалдыг салбырындан
«Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының албан-дужаалына депшиткен кандидат
Ховалыг Владислав Товарищтайовичини деткип, саазын арыннарынга боттарының хол үжүүн салган хамаатыларның
даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының
соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң 27-ги чүүлүнүң 6-гы кезээнге дүүштүр парлап турар.

Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының албан-дужаалына кандидатты деткип,
саазыннарда боттарының хол үжүүн салган хамаатыларның ДАҢЗЫЗЫ

ХОВАЛЫГ ВЛАДИСЛАВ ТОВАРИЩТАЙОВИЧ

(кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады)

№ п/п	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүттүнген ай-хүнү	Муниципалдыг тургузгунуң ады	Тус черниң бот-баш- карылга органында ол кижиниң эрге-байда- лы.
1	2	3	4	5
1.	Саая Руслан Вячеславович	22.07.1986	Ак-Довурак хоорай	депутат
2.	Куулар Лилия Меңгүн-ооловна	15.02.1980	Ак-Довурак хоорай	депутат
3.	Булавко Игорь Сергеевич	04.05.1970	Ак-Довурак хоорай	депутат
4.	Салчак Борбак-оол Допчаевич	27.07.1977	Бай-Тайга кожуун	депутат
5.	Ногай Арбай-оол Бухгалтерович	06.04.1972	Бай-Тайга кожуун	депутат
6.	Шожунчап Айлаң Алдын-ооловна	17.01.1967	Бай-Тайга кожуун	депутат
7.	Чүлдүм Айдыс Экер-оолович	08.04.1990	Бай-Тайга кожуунуң Тээли сумузу	депутат
8.	Хертек Алена Валерьевна	29.04.1973	Бай-Тайга кожуунуң Тээли сумузу	депутат
9.	Доржу Эртине Семис-оолович	11.05.1977	Бай-Тайга кожуунуң Тээли сумузу	депутат
10.	Хертек Чечен Артемовна	11.03.1984	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
11.	Хертек Алдынай Олеговна	13.02.1983	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
12.	Салчак Алдынай Улар-ооловна	12.03.1989	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
13.	Иргит Буяна Адар-ооловна	23.06.1990	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
14.	Куржап Айдың Александрович	30.08.1985	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
15.	Хертек Арбаймаа Николаевна	06.03.1985	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
16.	Чангоо Адар-оол Шагдырович	03.12.1969	Бай-Тайга кожуунуң Хемчик сумузу	депутат
17.	Делгер Феня Хертековна	19.02.1962	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
18.	Коңгар Борбак-оол Салчакович	09.06.1962	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
19.	Ламажап Татьяна Байырты-оо- ловна	02.06.1963	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
20.	Ананды Саида Кууларовна	21.11.1976	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
21.	Очур-оол Аяна Бугалдаевна	02.03.1987	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
22.	Иргит Айлаң Коңгар-ооловна	24.10.1967	Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузу	депутат
23.	Дүктүгбей Алимаа Өрге-Караовна	18.05.1971	Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг сумузу	депутат
24.	Салчак Артемий Көк-оолович	28.08.1974	Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг сумузу	депутат
25.	Хертек Анай-Хаак Викторовна	20.04.1977	Бай-Тайга кожуунуң Шуй сумузу	депутат
26.	Моңгуш Артур Дажымаевич	18.07.1969	Тожу кожуун	депутат
27.	Байкара Валентина Николаевна	12.03.1965	Тожу кожуун	депутат
28.	Доңгак Орлан Лундупович	08.04.1970	Тожу кожуун	депутат
29.	Моңгуш Доржу Дамба-Доржуевич	11.08.1976	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
30.	Ондар Алла Олеговна	22.12.1978	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
31.	Куулар Нина Сергеевна	20.06.1981	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
32.	Делгер-оол Артур Кууларович	05.07.1974	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Чадаана хоорайы	депутат
33.	Доскаар Долаана Тогбутовна	14.03.1969	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Чадаана хоорайы	депутат
34.	Кара-Сал Чечек Чүлдүмовна	07.09.1964	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Чадаана хоорайы	депутат
35.	Моңгуш Доржу Сергеевич	13.06.1986	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
36.	Иргит Родомир Каң-оолович	22.06.1973	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
37.	Моңгуш Долаана Домуй-ооловна	05.12.1973	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
38.	Моңгуш Алдар Владиславович	08.08.1992	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
39.	Моңгуш Юрий Иванович	09.07.1984	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
40.	Куулар Шончалай Ивановна	24.02.1978	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
41.	Моңгуш Владимир Доржуевич	05.11.1957	Чөөн-Хемчик кожуун- нуң Баян-Тала сумузу	депутат
42.	Салчак Сандро Өргеевич	25.07.1972	Меңгүн-Тайга кожуун	депутат
43.	Ондар Бадый-оол Маспый-оолович	29.10.1965	Меңгүн-Тайга кожуун	депутат
44.	Шөмбүл Айлаңмаа Кыргысовна	13.03.1966	Меңгүн-Тайга кожуун	депутат
45.	Лопсан-Серен Анай-Хаак Ива- новна	10.01.1973	Өвүр кожуун	депутат

46.	Ооржак Шораан Казаракочич	28.04.1980	Өвүр кожуун	депутат
47.	Назытай Ольга Маадыр-ооловна	08.04.1975	Өвүр кожуун	депутат
48.	Саая Алимаа Севзеновна	15.04.1971	Өвүр кожуун	депутат
49.	Моңгуш Март-оол Чечек-оолович	15.03.1988	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
50.	Ондар Чойганмаа Олеговна	18.01.1986	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
51.	Ооржак Андрей Аңгыр-оолович	20.05.1980	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
52.	Иргит Анай-Хаак Михайловна	11.12.1990	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
53.	Ооржак Ай-Суу Владимировна	02.09.1988	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
54.	Моңгуш Алисмаа Сергеевна	20.04.1973	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
55.	Моңгуш Аяа Калдар-ооловна	04.05.1982	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
56.	Доңгак Алексей Васильевич	09.09.1989	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
57.	Монзук Владимир Валерьевич	05.02.1983	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
58.	Куулар Владимир Чозар-оолович	18.04.1962	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
59.	Куулар Римма Халый-ооловна	30.05.1967	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
60.	Чымба Айдың Альбертович	07.12.1988	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
61.	Доңгак Анчима Сергеевна	23.04.1971	Өвүр кожуунуң Хан- дагайты сумузу	депутат
62.	Түлүш Азияна Борисовна	20.10.1977	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
63.	Түлүш Чойган Романовна	18.01.1988	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
64.	Тумат Роланда Делемаевна	14.04.1980	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
65.	Дамдын Чаяана Седен-ооловна	03.02.1987	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
66.	Баазаң Боян Апрельевич	06.03.1991	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
67.	Баазаң Анжела Александровна	18.02.1988	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
68.	Севекпит Чодураа Биче-ооловна	10.04.1969	Өвүр кожуунуң Сарыг- Хөл сумузу	депутат
69.	Моңгуш Евгений Кызыл-оолович	23.06.1979	Танды кожуун	депутат
70.	Моңгуш Виталий Валерьевич	05.07.1983	Танды кожуун	депутат
71.	Намчак-оол Анжелика Семёновна	23.05.1973	Танды кожуун	депутат
72.	Чамбал Жанна Алексеевна	25.09.1965	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
73.	Ондар Чайнита Эренековна	28.07.1967	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
74.	Моңгуш Аюсана Валерьевна	31.10.1979	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
75.	Дапылдай Александр Сергеевич	03.12.1987	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
76.	Кызылдаа Начын Рустамович	11.03.1995	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
77.	Эренчин Нина Барчын-Караевна	18.07.1974	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
78.	Ондар Алина Шиловна	23.08.1974	Танды кожуунуң Арыг-Бажы сумузу	депутат
79.	Найдан-оол Чинчи Байыровна	28.10.1981	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
80.	Ойдул-оол Алла Сарыг-ооловна	25.05.1971	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
81.	Пильчиоров Борис Владимирович	14.08.1965	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
82.	Оюн Лина Анатольевна	01.10.1986	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
83.	Ойнарова Ая Александровна	22.10.1987	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
84.	Быянды Чодураа Владимировна	26.03.1983	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
85.	Сандак Чойганмаа Балан-ооловна	01.10.1967	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
86.	Конга Омак Хүлер-оолович	25.05.1971	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
87.	Сымчаан Александра Борисовна	31.05.1989	Танды кожуунуң Коче- тов сумузу	депутат
88.	Дегтярёва Мира Владимировна	04.04.1968	Кызыл хоорай	депутат
89.	Казанцева Ирина Владимировна	29.01.1959	Кызыл хоорай	депутат
90.	Коржевский Олег Васильевич	14.09.1974	Каа-Хем кожуун	депутат
91.	Уйнукай Белек Анатольевич	15.07.1986	Кызыл кожуун	депутат

(Уланчызы 5-6-гы арыннарда).

92.	Ондар Урана Шолбан-ооловна	25.03.1977	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
93.	Ооржак Аңгыр Аясевич	28.01.1991	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
94.	Седип-оол Саяна Валерьевна	24.09.1979	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
95.	Пиче-оол Алена Олеговна	09.05.1986	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
96.	Оюн Далай Иванович	30.08.1994	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
97.	Удумбара Антонида Николаевна	17.09.1968	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
98.	Сундуй Айдыс Олегович	03.09.1991	Кызыл кожууннуң Эр-бек сумузу	депутат
99.	Лопчар Любомир Севенович	03.04.1960	Бии-Хем кожуун	депутат
100.	Кажыкай Айвар Эртинеевич	24.05.1990	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
101.	Чооду Айлуна Кара-ооловна	26.07.1984	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
102.	Аракчаа Галина Оолаковна	24.12.1954	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
103.	Кара-Моңгуш Венера Васильевна	19.11.1973	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
104.	Моңгуш Марина Тюлюшевна	26.07.1959	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
105.	Ондар Антон Борисович	24.01.1979	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
106.	Дамба Чодураа Манчыновна	20.09.1982	Бии-Хем кожууннуң Суш сумузу	депутат
107.	Балчий Вера Васильевна	22.11.1975	Улуг-Хем кожуун	депутат
108.	Донгак Чодураа Хүлеровна	06.02.1963	Тес-Хем кожуун	депутат
109.	Хуурай-оол Марита Андреевна	11.02.1977	Тес-Хем кожууннуң Ү-Шынаа сумузу	депутат
110.	Даспан Лилия Шолбановна	17.04.1986	Тес-Хем кожууннуң Ү-Шынаа сумузу	депутат
111.	Кадыг-Кара Чодураа Владимировна	25.09.1977	Тес-Хем кожууннуң Ү-Шынаа сумузу	депутат
112.	Доктуут Владимир Малышевич	08.10.1972	Тес-Хем кожууннуң Ү-Шынаа сумузу	депутат
113.	Хүргүлек Оскар Владимирович	26.01.1984	Тес-Хем кожууннуң Шуурмак сумузу	депутат
114.	Чомбурук Норжуңмаа Олекоевна	09.04.1987	Тес-Хем кожууннуң Шуурмак сумузу	депутат
115.	Чамбал Арина Маадыр-ооловна	01.01.1972	Чаа-Хөл кожуун	депутат
116.	Сундуп Шаанак Вячеславович	09.05.1996	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат

117.	Арапчор Эльвира Сатовна	05.05.1976	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат
118.	Шаравии Сергей Моңгушович	04.11.1967	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат
119.	Түлүш Светлана Ховалыговна	02.10.1957	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат
120.	Саая Даң-Хая Алексеевна	05.10.1991	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат
121.	Даңгыт-оол Мерген Данилович	01.04.1989	Чаа-Хөл кожууннуң Шаңчы сумузу	депутат
122.	Анай-оол Батыр Михайлович	22.06.1984	Чаа-Хөл кожууннуң Ак-Дуруг сумузу	депутат
123.	Хертек Андрей Валерьевич	02.04.1979	Сүт-Хөл кожуун	депутат
124.	Намчаа Сергек Алексеевич	19.03.1978	Эрзин кожуун	депутат
125.	Доптан Алина Вячеславовна	02.01.1985	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
126.	Мунзук Аржаана Александровна	06.08.1978	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
127.	Севилмаа Радмила Валентиновна	06.08.1977	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
128.	Седи Улана Доржуевна	22.11.1970	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
129.	Мижит-оол Лидия Борбак-ооловна	16.04.1969	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
130.	Калин-оол Органа Деңгей-ооловна	13.05.1977	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
131.	Сат Артём Васильевич	03.12.1987	Эрзин кожууннуң Бай-Даг сумузу	депутат
132.	Ооржак Ай-Хаан Алексеевич	03.05.1993	Чеди-Хөл кожуун	депутат
133.	Оюн Чингис Ивановна	23.09.1982	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
134.	Сереп Аяс Алексеевич	20.04.1986	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
135.	Сотпа Сүлдем Михайлович	13.11.1990	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
136.	Дагвалдай Виталий Кызыл-оолович	03.01.1972	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
137.	Чаш-оол Алена Кызыл-ооловна	29.12.1977	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
138.	Биче-оол Айлуна Андреевна	28.07.1984	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
139.	Натпит-оол Геннадий Геннадьевич	07.06.1986	Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге сумузу	депутат
140.	Моңгуш Игорь Сергеевич	18.03.1968	Барыын-Хемчик ко-жуун	депутат

Бүгү-российжи «ӨЗҮЛДЕ ПАРТИЯЗЫ» политиктиг партияның Тыва Республикада регионалдыг салбырындан «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының албан-дужаалыга депшиткен кандидат Сат Андрей Алдын-ооловичини деткип, саазын арыннарынга боттарының хол үжүүн салган хамаатыларның даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң 27-ги чүүлүнүң 6-гы кеззэнге дүүштүр парлап турар.

Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының албан-дужаалыга кандидатты деткип, саазыннарда боттарының хол үжүүн салган хамаатыларның ДАҢЗЫЗЫ

САТ АНДРЕЙ АЛДЫН-ООЛОВИЧ

(кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады)

№ п/п	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүттүнген ай-хүнү	Муниципалдыг тургузугнуң ады	Тус черниң бот-башка-рылга органында ол кижиниң эрге-байдалы.
1	2	3	4	5
1.	Сарыглар Чечена Оскал-ооловна	02.01.1972	Ак-Довурак хоорай	депутат
2.	Саая Аржаана Антоновна	05.08.1981	Ак-Довурак хоорай	депутат
3.	Хомушку Айдыс Каң-оолович	26.04.1979	Ак-Довурак хоорай	депутат
4.	Шагаалан Ольга Онуговна	22.02.1965	Бай-Тайга кожуун	депутат
5.	Шойдан Долаана Арбай-ооловна	04.07.1975	Бай-Тайга кожуун	депутат
6.	Баавыл Начын Владимирович	05.08.1991	Бай-Тайга кожуун	депутат
7.	Шарый-оол Алена Айлаң-ооловна	06.09.1993	Бай-Тайга кожуун	депутат
8.	Ооржак Ахмед Таар-оолович	08.04.1964	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
9.	Моңгуш Владимир Комбуй-оолович	20.04.1955	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
10.	Моңгуш Маргарита Маадыровна	29.08.1978	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
11.	Моңгуш Чайсумаа Амировна	19.02.1991	Чөөн-Хемчик кожуун	депутат
12.	Куулар Мерген Ткашович	19.10.1970	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чадаана хоорайы	депутат
13.	Баазаң Мерген Серенович	06.06.1980	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чадаана хоорайы	депутат
14.	Ондар Алага Николаевич	26.06.1988	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чадаана хоорайы	депутат
15.	Моңгуш Солаңгы Очур-ооловна	19.09.1972	Чөөн-Хемчик кожууннуң Хендергей сумузу	депутат
16.	Куулар Долаана Кошкендеевна	15.10.1978	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
17.	Моңгуш Эдуард Омакович	27.02.1984	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат

18.	Моңгуш Алдын-кыс Данововна	03.11.1965	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
19.	Ондар Салбакай Кандаш-ооловна	14.03.1972	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
20.	Ооржак Орлан Олегович	14.02.1982	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
21.	Күжүгет Роза Куржаповна	10.02.1959	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
22.	Кара-Сал Мерген Аркадьевич	21.11.1983	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
23.	Сарыглар Чойганмаа Ильинична	14.12.1977	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
24.	Моңгуш Сырга Алексеевна	20.01.1990	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
25.	Ооржак Шораана Кошкар-ооловна	02.08.1977	Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы сумузу	депутат
26.	Журтчуев Бердибек Камилович	05.01.1972	Мөңгүн-Тайга кожуун	депутат
27.	Саая Якбараш Олегович	14.01.1984	Мөңгүн-Тайга кожуун	депутат
28.	Салчак Айдыс Амыр-оолович	01.09.1992	Мөңгүн-Тайга кожуун	депутат
29.	Айыылугей Марита Эректоловна	19.03.1963	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
30.	Хертек Шончалай Орлан-ооловна	27.08.1990	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
31.	Моңгуш Денис Андреевич	18.06.1986	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
32.	Маадыр Ролан Родионович	19.01.1988	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
33.	Күжүгет Мерген Эрес-оолович	22.01.1978	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
34.	Ооржак Мөңгүн-кыс Алексеевна	07.11.1980	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат
35.	Салчак Адыгжы Александрович	04.06.1982	Мөңгүн-Тайга кожууннуң Каргы сумузу	депутат

36.	Хертек Чойган Салчаковна	17.01.1965	Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузу	депутат
37.	Дамбаа Меңги Май-оолович	07.04.1990	Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузу	депутат
38.	Прокудина Вера Юрьевна	14.06.1986	Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузу	депутат
39.	Мунзук Венера Владимировна	30.07.1981	Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузу	депутат
40.	Иргит Кара-Кат Каң-оолович	19.01.1988	Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузу	депутат
41.	Доңгак Солаңгы Эрес-ооловна	29.08.1970	Өвүр кожуун	депутат
42.	Моңгуш Эрес Александрович	01.01.1985	Өвүр кожуун	депутат
43.	Сат Эртине Юрьевич	01.02.1977	Өвүр кожуун	депутат
44.	Карбы Байлак Борисовна	12.10.1978	Өвүр кожуун	депутат
45.	Моңгуш Любовь Бадын-ооловна	15.02.1958	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
46.	Ооржак Май-оол Анатольевич	07.05.1989	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
47.	Кара-СалАртыш Александрович	01.10.1978	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
48.	Ооржак Чечекмаа Виисовна	22.12.1968	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
49.	Саая Чаянмаа Туевна	24.05.1976	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
50.	Кара-Сал Радха Александровна	09.06.1972	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
51.	Доңгак Буян Калбакович	26.06.1978	Өвүр кожууннун Саглы сумузу	депутат
52.	Руликова Галина Ивановна	21.02.1962	Танды кожуун	депутат
53.	Нурзат Урана Моңгушевна	31.05.1963	Танды кожуун	депутат
54.	Оюн Владимир Сергеевич	02.05.1956	Танды кожуун	депутат
55.	Мышкаар Эрес Иванович	17.09.1975	Танды кожуун	депутат
56.	Куулар Чодураа Альбертовна	09.08.1989	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
57.	Мунзук Оксана Чыртаковна	27.09.1967	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
58.	Моңгуш Тимур Николаевич	31.01.1986	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
59.	Оюн-Сат Чойгана Михайловна	07.03.1983	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
60.	Куулар Олег Седип-оолович	26.03.1965	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
61.	Дамба Марина Михайловна	18.03.1973	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
62.	Барашева Марьяна Николаевна	08.06.1983	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
63.	Хайдып Ачыты Аратович	06.04.1995	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
64.	Кончун Алина Эрес-ооловна	28.09.1970	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
65.	Биче-оол Ханды Алексеевна	29.12.1990	Танды кожууннун Межегей сумузу	депутат
66.	Дак-Хоо Аржана Сергеевна	03.04.1986	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
67.	Пар-оол Алтынай Хаяевна	12.07.1970	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
68.	Чыргалаң Сай-Суу Андреевна	02.05.1983	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
69.	Потапов Павел Николаевич	18.11.1979	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
70.	Кудрявцев Алексей Николаевич	24.11.1980	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
71.	Тукуреев Виктор Сергеевич	01.06.1984	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
72.	Саян Айдыс Петрович	10.06.1984	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
73.	Сувакай Ариадна Григорьевна	05.05.1974	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
74.	Ондар Оксана Андреевна	20.05.1978	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
75.	Оюн Тамара Тоорукпаевна	22.11.1959	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
76.	Чооду Мерген Ког-оолович	16.02.1975	Танды кожууннун Балгазын сумузу	депутат
77.	Кужугет Херел Игоревич	24.07.1975	Кызыл хоорай	депутат
78.	Моңгуш Аян Өргеевич	16.10.1971	Кызыл кожуун	депутат
79.	Манчик-оол Долаана Николаевна	28.07.1978	Бии-Хем кожуун	депутат
80.	Салчак Владимир Чигжитович	03.02.1959	Бии-Хем кожууннун Хадын сумузу	депутат
81.	Пиче-оол Саида Хандыгаевна	24.11.1975	Бии-Хем кожууннун Хадын сумузу	депутат
82.	Пиче-оол Мария Михайловна	11.08.1979	Бии-Хем кожууннун Хадын сумузу	депутат
83.	Норбу-Доржу Мариана Кубардиновна	01.03.1971	Бии-Хем кожууннун Хадын сумузу	депутат
84.	Хоокуй-оол Алдын Алексеевич	26.01.1985	Бии-Хем кожууннун Хадын сумузу	депутат

85.	Кыргыз Олеся Пар-ооловна	06.04.1989	Тес-Хем кожууннун Шуурмак сумузу	депутат
86.	Сандык Саглаш Сайдашовна	14.12.1995	Тес-Хем кожууннун Чыргалаңды сумузу	депутат
87.	Сагаан Рада Джамбулевна	08.03.1977	Тес-Хем кожууннун Чыргалаңды сумузу	депутат
88.	Соян Айлаңмаа Юрьевна	03.11.1979	Тес-Хем кожууннун Чыргалаңды сумузу	депутат
89.	Баржай Айсуу Маадыр-ооловна	10.10.1981	Тес-Хем кожууннун Чыргалаңды сумузу	депутат
90.	Эрендей Чоодура Вадимовна	11.01.1985	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
91.	Чамзырай Меңги Максимовна	02.07.1975	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
92.	ОоржакАндрейШоюн-оолович	15.08.1973	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
93.	Эрендей Людмила Манзат-ооловна	31.08.1978	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
94.	Соян Рада Николаевна	10.12.1971	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
95.	Сеңги Рената Сергеевна	27.07.1971	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
96.	Уржанай Айсан Виталиевич	06.02.1995	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
97.	Ликсок Начын Кудесович	26.05.1994	Тес-Хем кожууннун Самагалтай сумузу	депутат
98.	Нанмай Аялга Сугеевна	26.05.1995	Чаа-Хөл кожуун	депутат
99.	Араптан Демир-Хая Алдын-оолович	05.04.1997	Чаа-Хөл кожуун	депутат
100.	Шадып Валерий Валериевич	07.11.1978	Чаа-Хөл кожууннун Ак-Дуруг сумузу	депутат
101.	Доржатпан Руслан Васильевич	23.09.1978	Чаа-Хөл кожууннун Ак-Дуруг сумузу	депутат
102.	Чаш-оол Буян Сарыг-оолович	22.05.1975	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
103.	Дандар Алдынай Дадар-ооловна	07.10.1980	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
104.	Норбу Айдын-оол Эриксонович	04.09.1984	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
105.	Шойзат Аяна Доктуевна	10.06.1974	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
106.	Гуляева Людмила Каадр-ооловна	28.03.1972	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
107.	Түлүш Наталья Каадыр-ооловна	05.03.1973	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
108.	Дирти Алдынай Юрьевна	27.10.1984	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
109.	Чамзы Айлаң Андреевна	13.05.1992	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
110.	Моңгуш Аида Капайлаковна	08.03.1971	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
111.	Ондар Саяна Салчаковна	09.09.1965	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
112.	Кара-Сал Эдуард Чечек-оолович	01.01.1976	Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл сумузу	депутат
113.	Даш-Шиви Радик Юрьевич	26.03.1983	Сүт-Хөл кожуун	депутат
114.	Анчымаа Маадыр Тимурович	17.05.1978	Эрзин кожуун	депутат
115.	МөңгөАян Анатольевич	22.03.1985	Эрзин кожууннун Качык сумузу	депутат
116.	Шомбун Вячеслав Кыргысович	21.01.1957	Эрзин кожууннун Качык сумузу	депутат
117.	Барыс-Хоо Аяна Сугеевна	08.09.1978	Эрзин кожууннун Сарыг-Булуң сумузу	депутат
118.	Норбу Александр Александрович	28.05.1990	Эрзин кожууннун Сарыг-Булуң сумузу	депутат
119.	Моңгуш Церин Вячеславовна	06.07.1990	Эрзин кожууннун Сарыг-Булуң сумузу	депутат
120.	Ооржак Даң-Хаяа Шолбановна	22.01.1993	Эрзин кожууннун Сарыг-Булуң сумузу	депутат
121.	Уважа Жанна Борисовна	13.06.1977	Чеди-Хөл кожуун	депутат
122.	Сарыглар Айлаң Шалынмаевна	09.02.1967	Барыын-Хемчик кожуун	депутат
123.	Сарыглар Айлаңмаа Чаай-ооловна	26.11.1972	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
124.	Хертек Артём Конзанович	15.12.1969	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
125.	Моңгуш Саян Каадыр-оолович	01.01.1976	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
126.	Ооржак Аяс Демир-Маадырович	25.09.1971	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
127.	Дажы-Сегбе Чингис Васильевна	25.10.1987	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
128.	Ооржак Айдаш Аржаан оглу	22.06.1997	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
129.	Ооржак Шончалай Николаевна	02.02.1973	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
130.	Моңгуш Олеся Алексеевна	27.07.1981	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
131.	Куулар Чайзат Сириин-ооловна	13.08.1981	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
132.	Ооржак Улар-оол Мандакаевич	21.04.1971	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат
133.	Ооржак Шолбан Кувискаалович	13.09.1971	Барыын-Хемчик кожууннун Шекпээр сумузу	депутат

Спорт Спорт Спорт

АНАА ЭВЕС АРТАС САНАА

МӨГЕНИН БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫ

Японияның төвү Токио хоорайда эртип турар XXXII чайгы Олимпий оюннарын тыва чон база улуг сонугал-биле көрүп турар. Ынчалза-даа онза кичээнгейни хостуг хүреш маргылдаазынче угланды-рары билдингир. Чүге дизе Россияның ха-маатызы, Казахстан дээш хүрежир тыва мөге Артас Санаа азы казах ады-биле Нурислам Санаев база хевис кырынче үнүп, алдын медаль дээш демисежир.

Артас Санааның бир-ле дугаар кириш-кен улуг маргылдаазы 2012 чылда Иван Ярыгин аттыг делегей чергелиг турнир деп санадыр. Ол аңаа үшкү черни чаалап ал-ган болгаш хүлөр медальга төлөптүг бол-ган. 2018 чылда делегей чемпионатының мөңгүн, 2019 чылда Азияның хүлөр медальдарының эдилекчизи.

А оң мурнуу чарында, 2014 чыл-да, Динмухаммед Кунаевтың шаңналы дээш делегей чергелиг турнирге тыва мөгенин хүрешкен түннелдерин өөренип көргөш, Россия Федерациясының база Казах Республиканың спортчу хүреш федерацияларының удуртулгазының аразында керээ, дугуржулга езугаар Ар-тас Санаа Казахстанның адын камгалап хүрежир апарган.

2015 чылда Артас Санаа Казахстанның президентизиниң шаңналы дээш хостуг хүреш маргылдаазынча хүлөр медаль-ды чаалап алган. Дараазында делегей чергелиг турнирге киришкеш, 5-ки черни ээлээн болгаш Казахстанга Олимпий оюн-нарынга киржир кара чаңгыс лицензияны чаалап берген. Ынчалза-даа 2016 чылда Олимпий оюннарынга чүгле 12 дугаар черни ээлээн. 2017 чылда Азияның хүлөр медальының эдилекчизи, 2018 чылда Азияның чемпиону болган. Ол-ла чылын делегей чемпионатында россияжи спорт-чу, Дагестан Республиканың төлээзи Заур Угүевке сан талазы-биле ойнадыпкан болгаш мөңгүн медальга төлөптүг болган. 2019 чылда Казахстанның Нур-Султан хоорайга делегей чемпионатында хүлөр медальды чаалап алган.

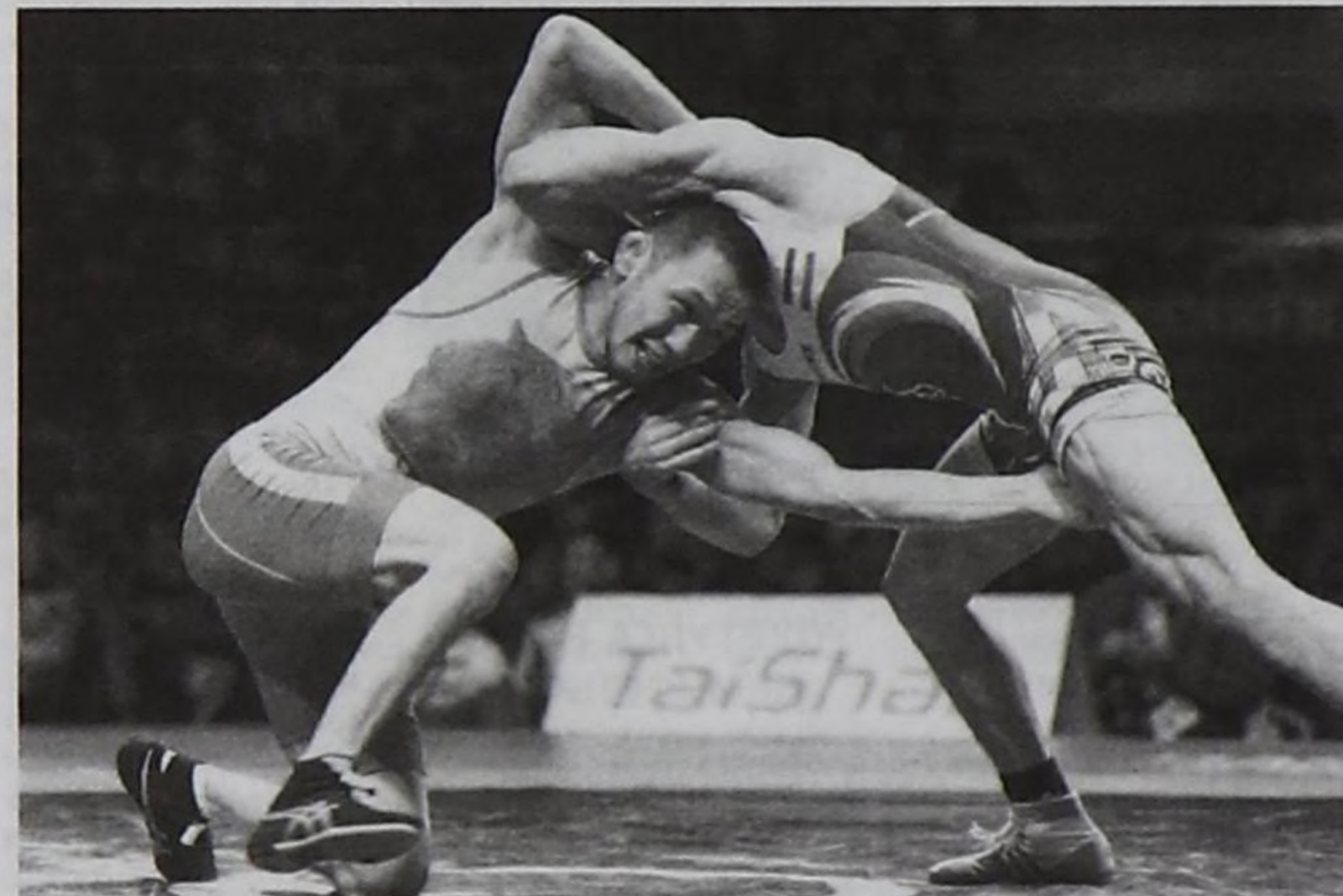
АРТАС КАЖАН ХҮРЕЖИРИЛ?

Дөрт чыл бурунгаар, 2016 чылда Бразилияның Рио-де-Жанейро хоорайга XXXI чайгы Олимпий оюннары-биле кады санаарга, Артас Санаа бо удаада ийи ду-гаар чайгы Олимпий оюннарынга киржип турары бо. Өске күрүнө Казахстан дээш хүрежип турар тыва мөге дээш Россияга-даа, Казахстанга-даа хостуг хүрештин мөгейкичлери сагыш човаары билдингир. Артас Санаа бо хүннерде Казахстанда

белеткелди эртип турар. Тыва мөге ка-жан Японияга барып хүрежирил, хостуг хүреш маргылдаалары кажан эгелээрл деп айтырылгар спорттун бо хевиринге ынак кижиле бүрүзүн дүвүредип турар. Бис база ол дээш сагыш човап, Тыва Респу-бликаның спортчу хүреш федерациясының даргазы Буян Бүрбүчүк-биле харылза-жырымыска, ол мындыг харыны берди:

— Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Артас Санаа июль айның 31-де Казах-стандан Японияга ужуп үнүптер. Август 1-де Токио хоорайга чеде берген турар ужурулуг. Август 4-түн хүнүнде даң бажын-да деңзи кырынга туруптар, килденер. Оон улаштыр-ла хүрежип эгелей бээр. Артас Санааның хүрежир деңзизи 57 кил дээрзин сагындырып каалы. Дараазын-да август 5-те түннел оюннар азы хевис кырынга алдын медаль дээш чидиг деми-селдер эгелээр.

Ынчангаш, Тывада база Россияда хостуг хүрештин хөй санныг мөгейик-чилериниң мурнундан Артас Санаага, бо эртип турар чайгы Олимпий оюннарынга чедишкенин киржип, алдын медальды чаалап ап, төөгүге артып каарын, ол

ышкаш кезээде хей-ады бидик, бурун-гаар чүткүлдүг, тура-соруктуг болурун Тыва Республиканың спортчу хүреш федерациясының мурнундан күзедивис.

ОПАН САТТЫН АРГА-СҮМЕЗИ

Тыва мөгелерниң өске даштыкы чурттарның адын камгалап, хүрежип эгелээни чаа чүүл эвес. Каш чылдар бурун-гаар, баштайгы мындыг хевирлиг дидим базымнары кылган тыва мөге хостуг

хүрешке 61 килге, Европаның үш дакпыр чемпиону Опан Сат хамааржыр. Ол 2017 чылда Турция дээш хүрежип эгелээн болгаш турк мөге Реджеп Акташты хевис кырынга белен эвес чидиг демиселге ти-леп алгаш, 2020 чылда чайгы Олимпий оюннарынга киржир сорулгалыг турган. Ынчалза-даа Опан Саттың бо изиг күзели боттанмай барган.

Кады Тывага, ол ышкаш Красноярск хоорайга белеткенип, хүрежип чорааны дуңмазы Артас Санаа акызы Опан Саттың бо чүткүлдүг, кызымак аажы-чаңын көргөш, меңээ база даштыкы чурттарже үнер аргазын айтып берип көрөм дээрге дузалашкан мен деп, сураглыг мөге Опан Сат биске дыңнатты.

Чүге тыва мөгелер даштыкы чурттар-ның адын камгалап хүрежип эгелээнил деп айтырыг база ала-чайгаар тургусту-нуп келирге, хары чаңгыс. Россияда Олимпий оюннарынга киржир мөгелерни шилиир талазы-биле чижилге аажок улуг. Якут (Саха), Алтай, Тыва, Красно-ярск край болгаш Дагестан база Чечен республикалардан мөгелерниң ара-зындан шырактарның шырактарын,

Оң-биле чергелештир чалгаараар база апарган мен.

Артас Санааны Олимпий оюннарынга белеткеп, оң секунданызы болур изиг күзелим база турган. Олимпий оюннары хамаанчок, сөөлгү белеткелдеринче безин бо хамчык аарыг коронавирус дээш кири-беди. Чүгле Россия дээш хүрежири эки-ле ыйнаан харын, ынчалза-даа кандыг-даа даштыкы чурттуң адын камгалап тургаш, тыва кижиле, тыва мөге олимпий чемпиону болуру дээрге улуг алдар-ат-дыр, төөгүге, келир салгалдарга ады кезээ мөңгөде ар-тар болгай – деп, Европаның үш дакпыр чемпиону Опан Сат демдегледі.

Сураглыг мөге Опан Саттың бо чу-гаазынга каттышпас арга чок. Артас Санааның эң шырак айыылдыг удур-ланыкчыларында Индиядан Кумар Рави, Япониядан Юки Такахаши, Моолдан Бехбаяр Эрденебат болгаш Россияның төлээзи, дагестан мөге Заур Угүевти ха-маарыштырып болур.

Чижээлээрге, Азия чемпионатында индус мөге 2:7, япон мөге 5:14 сан-биле Артас Санааны ойнап алган, а делегей чемпионатында дагестан мөгеге база ойнадыпканын тыва мөге кичээнгейлиг өөренип көргөш, Японияда бо чылын эртип турар XXXII чайгы Олимпий оюн-нарынга чүгле алдын медальды чаалап алыр дээш кызып хүрежир ужурулуг.

Артас Санааның хевис кырынга хүрежин 140 ажыг сая чурттакчылыг Рос-сия Федерациясы, 18 сая ажыг Казахстан, ол ышкаш сая четпес-даа бол, 300 ажыг муң чурттакчылыг өскөн, төрзүн чери Ты-вада хостуг хүрештин бердинген муң-муң, сая-сая мөгейкичлери база көөр болгаш харысалга улуг.

Ынчангаш тыва мөгеге алдын медаль-ды чаалап алгаш, чүгле Казахстанның эвес, Россияның база Тываның төөгүзүңге артып калыр улуг чедишкени күзеп каалыңар.

Мерген ОНДАР белеткээн.
Чуруктарны интернеттен алган.

Өөредилге болгаш эртем

МЕРГЕЖИЛГЕ ӨӨРЕДИР

Республиканың ортумак болгаш дээди өөредилге албан черлери дистанциялыг чурум-биле тускай мергежилдерни өөредип эгелээн.

Ажыл-амыдыралыңа ажыктыг бир-ле мергежилди өөренип алыр сорулгалыг болза, «Работа в России» сайтыга бүрүткедип алыр. <https://trudvsem.ru/information/pages/support-employ...>

Чижээ, өске кижиниң азырал хайгааралы чок туруп шыдавас аарыг-аржык улусту азырап карактаарыңа хамаарыштыр тускай билиг мергежилди Республиканың эмчи колледжинге өөренип ап болур.

Дириг амытаннар эмнээр ветеринария мергежилдинге Тываның көдээ ажыл-агый техникуму өөредир.

Школа назыны четпээн уругларның кижизидикчи башкызының мергежилдин Кызылдың педагогика кол-леджизи, а бухгалтер учеду деп мергежилди Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму өөредип турар.

Тудуг, чазанылга, штукатуржу-маляр, каасталга,

дуңзаа (сварка) технологияларының талазы-биле би-лиг мергежилди Тываның тудуг техникумунга өөренип алыр.

Чиик машиналарның септелгези, мода технологиязы, сайгарлыкчы чорук болгаш оон-даа өске мергежилди чедип алырыңа Тываның политехниктиг техникуму дузалаар.

Сайтыларга болгаш капсырылгалар тургузар веб дизайн мергежилдин Тываның күрүнө университеди өөредир.

Бүрүткедирде, күрүнө хандырылгаларның (Госслужба) сайтызынче киргеш, «Тыва Республика» регионну биле «Дистанционно» өөредилге хевирин шилип алыр. Оң соонда «Ворлдскиллс» деп кезекче киргеш, өөренир мергежилдин шилип алыр.

Ворлдскиллс – амыдыралыңа бир-ле чүүлду өскерттир күзүлдүг улустун бүгү делегейде каттышты-рып турар делегей чергелиг хөй-ниити шимчээшкени-дир. Оң кол сорулгалы – боттарының мергежилдиниң аайы-биле күзелин амыдыралга боттандырап улуска таарымчалыг байдалды тургузуп бээр.

Дистанциялыг чурум-биле мергежил чедип алыр өөредилгелерни «Чонну ажылга хаара тударыңа дузала-

жыры», «Демография» деп национал телевиделдерниң ачызында кылып турар.

АЧЫТЫ ХОВАЛЫГ — ШЫЛГАРАҢГАЙ ЮНИОРЖУ

Күзээниң чедип, сураанын тып алыр үлөгерлиг кижилерниң бирээзи Ачыты Ховалыг болган. Ол Кызыл-Мажалык суурнуң дугаары 2 школазының доозукчузу.

Бажыңнарның даштынга даштан сиилбип кылган каасталгалар кылыр мергежилдин билиглеринге бол-гаш чаңылдарыңа школачы үезинде үш чыл иштинде өөренип алган. 2020 чылда Тыва Республиканың аныяк профессионалдарының VI-ы ажык чемпионатында тиилээн.

Россияның «Ворлдскиллс» деп шимчээшкенин эрттирген хемчеглеринге эң идепкейлиг киришкен 400 доозукчуну «Юниор» деп шылгарал демдээ-биле шаңнаан. Тыва Республикадан юниоржу Ачыты Ховалыг төлөптий-биле шаңнаткан.

Рада ДЕМЧИК.

ҮҮРНҮ ҮНДЕЗИЛЕШКЕНИМ

1923 чылдың август айда ТАРН кежигүнүгө кирген мен. Ол чылын Иштики херектер яамызына улаглап, бижээчилеп тургаш, моол бижик сургуулунга моол бижикти эки билер кылдыр өөренип алдым. Ооң мурнунда феодалдарга, дүжүметтерге хөлечиктеп чорааш, моол бижикти билер апарган мен. Ооң соонда Шүүгү яамызының хоолга-лаар бижээчизи, 1924 чылда ол яамының бижик даргазы (секретары) болдум.

Тывага аныяктар эвилелин эң-не баштай организастан тургузарына бодум киржип эгелзэн мен. Кызылга моол бижик сургуулдарының болгаш ажилчын, албан-хаакчы аныяктарының ортузунга аныяктар организациясын тургузар дээш суртаал салып, ажилдап турдум. 1924 чылдың чай ортузунда (июнь) Кызыл хоорайның аныяктарының хуралын чыылдырган. Ол хуралга Тывага турган комсомол райбюрозунун секретары Галамиев делегейде аныяктар шимчээшкининиң дугайында илеткел кылды оон дараазында мен Тываның аныяктарының революстуг эвилелин тургузар дугайында эге илеткел кылдым. Хуралдан ол айтырылганы бүрүн чөпшээрди, кежигүннер кирип алырын хурал меңээ даасты. Каш хонук иштинде бодумну баштадыр каш кижини эвилелге кирип алдым.

ИРГИТ ШАГДЫРЖАПТЫҢ САКТЫЫШКЫННАРЫНДАН

Ол-ла айда кезек аныяктар чыгып хуралдааш, эвилелдин үүрүн тургустувус. Үүрнү үндезилээринге үлүүм кирген чүве. Ооң даргазына Шагдыр-Сүрүн, кежигүнүгө мен база бир бижээчи кижилер соңгуткан.

Үүрнүң кылыр ажылы болза, кежигүннериниң бот-медерелин, политиктиг билиин бедидери, көдээ аныяктар ортузунга ажил чорудуп, аныяктар эвилелинге оларны кирип алыры, КИМ база комсомол райбюрозу-биле быжыг харылзаа тудары, 1924 чылда эвилелдин бирги улуг хуралын чыылдырары, аңаа белеткел ажылын чорудары бооп турган.

Нам Төп хораазы (комитеди) мени ТАРН-ның Тес-Хем кожуун хораазының бижик даргазына томуйлаан. Нам Төп хораазы, РКП(б) болгаш комсомол райбюролары ол чайын аревзни тургузар дугайында тодаргай хемчеглер алган. Нам Төп хораазының даасканы-биле мен Теске ол ажилды хөдөлдирип, аревзге кежигүннер кирип, чамдык черлерге түр үүрлерни тургузуп турдум.

1925 чылдың төнчүзүндө ТАРЭ-нің I-ги улуг хуралы болуп эрткеш, Тываның аныяктарының революстуг эвилелин тургускан. Ооң Төп хораазының даргазына ол хуралдан мени соңгуду.

Аревзнің баштайгы улуг хуралын ол чылын чыылдырбайн барган. Чүге дизе нам, чазактың удуртулгазынче шургуп кирген феодал идегеттер аңаа шуут удур турган. Харын олар «Аревз Тываның байдалына таарышпас, артык чүве-дир» деп турганнар. «Аревзнің херээ чок. Ооң кежигүннери болза бурганшажын, хөреңги-кошкул херек чок дээрлер. КИМ-биле харылзаа тудар дээн төлээде, боларны шуптузун тудуп бажыңнаар».

Аревзнің ажылын чорударда, бо ышкаш бергелер хөй таваржып турган.

Аарааш, Тесче чана берген турумда, 1925 чылдың эгезинде

БАРЫЫН ҮЗЕЛДИГ УДУРТУЛГА-БИЛЕ ДЕМИСЕЛИМ

Барыын удуртулганың шугу, политиказы-биле кезээде таарышпас турган мен. 1927 чылда олар-биле шыңгы демиселди эгелээр деп шийтирлеп алдым. Ону боттандырып чорудары меңээ берге турган. Чүге дизе, бир талазында, сургуулсул чок, билег четпес, орус сөс билбес турдум. Ийи талазында, боттун аайына кирер чаңгыс үзелдиг эш-өөр эвээш. Мындыг бергелер таварышкан.

Нам школазының башкызы турган, ССРЭ-ден чаладып кел-

ген бурят Комбужап-биле (Гомбо-ев) бо дугайында сагыш-сеткиливис, үзел-бодалывис дыка таарышкан. Нам сургуулдарының аразына барыын удуртулгага удур ажилды ооң-биле кады чорудуп турдувус. Ол чайын нам Төп комитединиң Политбюрозуна үндүрүг, чээлиниң политиктин ажилчы араттарның эрге-ажыктарына таарыштыр өскерттир деп санал үндүреримге, барыын удуртулганың кол кижилери ону хүлээвейн, мени дыка буруу шапканнар:

— Бо буруу чүүлдерини соксатпас болзуңза, намдан үндүрер, шүүгүге шилчидер бис — дээннер.

Ооң соонда КИМ-ге чедип, оон барып деткимче алып деп бодап алдым. Ону боттандырыры база берге турган. 1928 чылдың эгезинде КИМ-ге барып илеткел кылыр дээримге, барыыннар чөпшээреди. КИМ-ден Тываның аревзиниң төлээзин КИМ-нің конгресинге олуржуру-биле чалаан турбузе, мени ол конгрессче база чорутпааннар. А ТАРЭ-нің төлээзи кылдыр Москвага Тываның элчинин томуйладылар.

ТАРЭ ТК-дан хоорайда аревз үүрүгө эки ажил чорудары, экономика талазы-биле аревзнің сорулгазын аныяктарга эки таныштырар ажил эгелзэн. 1928 чылдың күзүндө хоорайның аревзчилериниң хуралы болган. Ол хуралга мынчаар ажык шүгүмчүлел кылдым: «Бистиң аревз бодунуң программасында экономика дугайында айыткан сорулгаларын күүсетпейн турар. Моон соңгаар мону боттандырырың аревз шыңгы кичээңгей салыр херек. Үндүрүг, чээлиниң политиказын араттарга дузалыг кылдыр көөр. Банкының хөреңгизин бай-шинээлиглер ап чип, чыл-чылдарда ажыглап, харын мырыңай төлөвейн турар» — деп шүгүмчүлөдим.

Мээң соом дарый ындыг шүгүмчүлелдер көвүдөди. Хуралдан ол шүгүмчүлелдер езугаар доктаал хүлээп алдым. Барыын удуртулганың кижилери

ол доктаалды күш чок болдулар дээш оралдашса-даа, оларның оозу бүтпээн. Барыын үзел-биле демисел хоорайга ынчаар эгелзэн. Мээң талаалкчыларым көвүдзэн. Комбужап чоруткан соонда, иштики херектер камгалаар черге турган Нацов, Тыва төпкоопка турган Щекин болгаш өске-даа шыырак эштерлиг апарган мен. Демисел база дыңзаан.

ТАРЭ-НИҢ IV УЛУГ ХУРАЛЫ

1928 чылда ТАРЭ-нің IV улуг хуралын чыылдырар хуусаазын, КИМ-нің төлээзи келбээн ужурунда, үш катап соңгаарлаткан бис. «КИМ-нің келбес төлээзин манааш чоор чүвөл? Нам Төп Комитединден чөпшээрел чокка хурал соңгаарлаттың» — деп мени дыка буруудадып, сөөлгү доңгулда бергеннер. Шынап-ла байдал мындыг турда, КИМ-нің төлээзин манаас-даа арга чок турган.

Политбюронун кежигүннери ол үеде бир үзелдиг турган. Мынчангаш оларга удур тулчуру берге турган. Ынчалзажок ооң чамдык кежигүннерин бистиң талаже кирип алыры эргежок турган. Аревзнің IV улуг хуралы ажиттыңгыже бистиң, шын үзелдиглерниң талазынче чамдыктары чайгылып киргилзэн.

КИМ-нің төлээзи-даа чедип келген. ТАРЭ-нің IV улуг хуралы 1928 чылдың декабрь төнчүзүндө ажиттыңгыш, 1929 чылдың январь эгезинде доозулган. Хурал дыка шыңгы эрткен. Барыын удуртулганы аңаа чылча шаап эгелзэнивис ол. ТАРЭ-нің организастантынганындан, 1924 чылда ооң баштай тургустунган үүрүндө эгелзэш, 1929 чылда болган ТАРЭ-нің IV улуг хуралына чедир мынчаар аревзге ажилдадым.

Улуг хуралдың соон дарый январь эгезинде болуп эрткен ТАРН ТК-ның онза пленуму аревзнің IV улуг хуралының кол шугумун деткээн, ооң шийтирлерин чүлдүг деп көргөн. Ук пленумдан ТАРН ТК-ның даргаларының бирээзинге, намың VIII улуг хуралындан нам ТК-ның даргазына соңгуткан мен. 1933 чылда аарыгымге чедир ол албан-хүлээлгеге ажилдааным ол.

И. ШАГДЫРЖАП.
Комсомолдун 50 чылынга
тураскааткан «Чалыы
назынның оруу» деп номдан.

АРЕВЭЧИ КЫС

Таня — Тывага аныяктар шимчээшкининиң эгелекчизи, киржикчизи, ол эвилелдин баштайгы кежигүннериниң бирээзи. 1925 чылдың төнчүзүндө революстуг эвилелдин тургузукчу хуралын Седип-оол Танов, Кыргыс Дуваа-Хоо, Оюн Күнзең-оол, Иргит Шагдыржап суглар-биле кады белеткежи, хурал болур черни болгаш ойнаар бажыңны чуруктар-биле, лозуңнар-биле каасташкан. Ол орус болгаш моол дылдарга «Таңды-Тываның хувискаалчы аныяктарының бирги Улуг хуралы делгерезин!», «Үшкү Интернационал делгерезин!» дээн чижектиг лозуңнарны асчып, бүгү шимелдени кылышкан. Таняның каяа-даа идепкейлиин улус кайгаан. Ол хуралга кожууннардан кыс төлээ чок болган. Чүгге Кызылдан Сат Нюра база Сат Таня болган.

Тываның Революстуг Аныяктарның Эвилелин тургускан баштайгы хуралга 17 харлыг Таня Төп Комитеттин кежигүнүгө

соңгуткан. Дараазында чылын аревзчи Таняны Москвада Чөөн чүк улустарының Коммунистг Университединче өөредип чоруткан. Ийги курска өөренип турда, Салчак Тока университет доозупкаш, Тыва-вазынче чана берген. Таня өөренимшаан, ооң орнунга хелемечилей берген. Ол үеде элзэн хөй сургуулдар аттарын өскерткен: Ондар Седип-оол — Танов, Лапка — Гранинын, Сарыг-оол — Сталин, Сат Таня — Камова болган.

Камова Татьяна КУТВ соонда ТАРН ТК-ның чаа-ла тургустунуп турган херээженер килдининиң эргелекчизинге томуйлаткан. Оон эгелзэш-ле Таня «дарга» диртип, ТАР Чазаан болгаш тыва күрүнени быжыглаарына, чаа амыдыралды тургузарына идепкейлиг киржип келген. Ынчангаш ооң ат-алдары көдүрлүп, тыва чоннун хүндүлүг кижилериниң бирээзи апарган.

Баштайгы дээди эртемниг кыс кижини

ни чон, чазак, аныяктарның революстуг эвилели, партия ынчаар үнелеп, эң-не харысалгалыг ажилдарны дагып келген. Татьяна Шогжапаевна Камова 1929-1938 чылдарда намың болгаш күрүнениң удуртур ажилдарына кызымаан көргүскеш, ТАР-ның Республика ордени-биле шаңнаткан.

Ол-ла үеде ТАР-ның сески, тоску, онгу Улуг Хуралдарындан ТАР Биче Хурал кежигүнүгө (депутатына) улаштыр-улаштыр соңгуттургулаан.

Аныяктарның революстуг эвилелин мурнундан Тока, Шагдыржап, Чүрмит-Дажы, Товарищтай суглар-биле кады ТАРН ТК-ның кежигүнүгө болгаш ТК-ның Политбюро кежигүнүгө соңгуттуруп чораан Татьяна Шогжапаевна Камова 1938 чылда политиктиг репрессияга таварышкан. Татьяна Шогжапаевнаның өөнүң ээзи Сат Лопсан ТАР-ның садыг болгаш үлетпүр сайыды турда, нүгүл-хоп Сат Лопсаны ол-ла күзүн Сат Чүрмит-Дажы, Адыг-Түлүш Хемчик-оол, Оюн Танчай суглар-биле кады боолаттырып каарына чедирген.

Ооң соонда Таня дарганы «контр» кижиниң кадайы дээш, нам кежигүнүндө үндүргөш, ажилындан дүжүргөн. Ооң соонда ол баштайгы аревзчи «Совет Тыва» колхозка ажилдап, ногаа бригадазы удуртуп, бүгү назынын көдээге эрттирген.

Ынчалза-даа харааданчыг чүве — ооң Хереме сумузунун даргазы турган ачазы Сат Шогжапайның — бо уруунун чылдагаанындан 1939 чылда база репрессияга таварышкан, 8 чылга шийтиргени. Бо хире бергелерге удаа-дараа катап-катап таварышкан баштайгы херээжен даргавыс Татьяна Камова — аревз болгаш комсомол эвилелиниң үндезилекчизи бергелерге торулбаан.

Татьяна Шогжапаевна Камова алды ажы-төлдү өстүргөн. Хөй уйнуктарның кырган-авазы.

1923 чылда Үрбүн-Кашпалдан Хем-Белдиринге айттыг өөренип келген баштайгы тыва сургуул аревзнің үндезилекчилериниң бирээзи Сат Татьянаның салымы мындыг-дыр.

«Сылдысчыгаш» солунга үнген.

МУЗЕЙ ҮНДЕЗИЛЕКЧИЛЕРИНИҢ БИРЭЭЗИ

2009 чылда төөгү эртемнериниң кандидаты Анна Дыртык-оолдун "Тывага музей ажил-чорудулгазының төөгүзү" (1920-1940 чылдар) деп ному үнген. Ында 1920 чылдарның эгезинде Тываның төөгүзүндө ооң бир дугаар улуг документи – Конституцияны бадылаан съездиниң саавыр-бижиктеринден эгелээш, республиканы шинчилээн баштайгы даштыкы-иштики эртемденнерниң ажилдарын, ат-сывын киирген. 1930 чылда музей айтыры тугустунуп, ооң директорунга Е.П. Ермолаевти томуйлаанын, ооң экспонаттарын чыырынга ол үениң школачылары Борис Щербаковтун, Федор Пегининниң, Төгүстүн, Бичи-оолдун болгаш өскелерниң-даа идепкейлиин демдеглээн. Оон ыңай Тываның баштайгы шинчилекчилерин, археологтарын, төөгүчүлерин онзаалап демдеглээн. Ук ном кончуг өөредиглиг, төрзүн черивистиң эгэ-эртинмес байлак төөгүзүн чыгган эртем ажилы болду.

Авторнуң бижип турары-биле, өөм ээзи Ким Даниловичиниң ачазы, Данил Баткарович Данзын-оолдун тывалардан баштай музей директорлап эгелээнин ында бижээн. Ооң ажилдап турган чылдарында чүгле делгелге, экспонаттар чыып көргүзеринден аңгыда, эртем-шинчилел талазы-биле ажил шуудаан, аңаа мога-шылап чок үлүүн кииргенин автор үнелеп, Д.Б. Данзын-оолду музейниң үндезилекчилериниң бирээзи деп документ-фактылар-биле бадыткаан.

Ооң удуртулгазы-биле 492 базырык-хорумнарны казып, оларның тускай

даңзызын тургусканын айыткан. Ол ышкаш езулуг эртем ажилын эгелээн баштайгы тываларның бирээзи деп автор үнелээн. Алдан-Маадырларның тура-халышкынын өөренип көөр талазы-биле, дидими-биле айтырыгны бир-ле дугаар Данил Баткарович көдүрүп эгелээн дээн. Улуг назылыг араттардан алдан дургуннарның, Тываның төөгүзүнге хамаарышкан өске-даа үнелиг фактыларны чыып бижип чораан. Арат-чоннуң ол туралышкынының 37 киржикчилериниң аттарын тып, тодаратканын ында айыткан.

XIX чүс чылда Тывага аңгы демиселиниң дугайында аажок улуг, үнелиг ажилды шинчилээниниң дугайында 1943 чылда Совет Эвилелиниң "Ленин-Сталинниң тугунуң адаа-биле" деп сеткүүлдүң №6 үндүрүлгезинде "Алдан-Маадырларның тура халышкыны" деп чүүл үнген соонда, музей директору Д.Б. Данзын-оол болгаш Н.М. Богатырев оларның үнелеп четпес ачы-хавыязындан 1940 чылдан тыва музей езулуг-ла эртем-шинчилел төвү апарган деп "Тывага музей ажил-чорудулгазының төөгүзү" (1920-1940 чылдар) номда эртемден Анна Дыртык-оол бижээн. Оон ыңай номда сөөлгү үениң удурткучулары Д.Б. Данзын-оолдун бо улуг эгелекчи чоруун шуут тутканын автор хомудап илереткен чорду. Бистиң өг-бүлөвис Анна Оюновнага улуг өгбевистиң ат-алдарын көдүрүп, ооң кылган улуг үлөзүн деткээнинге кезээде мөгөөр бис.

1936 чылдан бээр өг-бүлөвисте фото-чуруктар альбому бар. Ким Данзын-оол

аңаа аажок ынак, хире-хире оолдарына, ачыларына, төрелдеринге ава-ачазының анык үезинде ачазының музейге ажилдап чорааш, оозу-биле тырттырган чуруктарын көргүзүп, бо-ла тайылбырлаан олурар кижиги.

Данил Баткарович Данзын-оол ТАР үезинде Москвага Чөөн чүк улустарының коммунисттик университетин (КУТВ) төөгү эртемниң талазы-биле дооскан. Ол бодунуң үезиниң сайзыраңгай кижилериниң бирээзи. Кончуг нарын болгаш берге үени чурттап эрткен (1921 чылда Суг-Бажынга болган улуг шуулганың киржикчизи дээрзин чугаалаарга-ла билдингир).

Кажан радиокорреспондент болуп ажилдай бергенинде, ирем дыка солун чүүлдерни хөөрээр кижиги. Чижээлээрге, В.И. Ленинниң кадайы Надежда Крупская-биле Москвага тыва студентилерниң ужуражылгазының дугайында эфир дамчыштыр чугаазын 1970 чылдарның радиодыңнакчылары улуг сонургалдыг дыңнаан. Ол кончуг төөгүчү, аас чогаалын эки билер, аңгы-аңгы чоннарның тоолдарын оглуус Баянга бо-ла ыдып бээр чораан. Аңаарына, балыктаарына дыка ынак. Кызыл хоорайга тывалардан бир дугаар чурттакчызы деп төөгү номнарында бижээн. Кырган-ачавыс 1987 чылда 83 хар-назылааже пенсиязы эвээш, ыяш одаар бажыңга бөдүүн болгаш партияжи чуртталганы чурттап эрткен. Ооң азырап каан чаңгыс оглу Ким Данилович Данзын-оол 84 харлап чорааш, чоокта чаа 2021 чылдың февраль айда "кызыл-дустаан". Ол ачазының "Таңды Тывазының бир

дугаар Улуг хуралының төлээлери (Суг-Бажы 13-16/VIII 1921ч.)" деп Данзын-оол (Оюн) боду киришкеш холу-биле бижээн материалын "Оюн Күрседи", "Үжен шериг" – 1923-1924 ч., "Угудар яамы" дээш оон-даа өске Кызыл хоорайның баштайгы чуруктарын болгаш өске-даа ажилдарын 2018 чылдың апрель 5-те музейниң архив килдизинче дамчыткан. Оон ыңай 20 ажыг кыдыраашка "Кайгалдар дугайында" араттарның сактышкынын чыып бижээн. Ол ажилдарны редакторлааш, ном үндүрер кылдыр анык коллегазы Юрий Дарбаага чагып, дааскан. Ол солун ажилды Алдан-Маадыр аттыг музейниң удурткучулары деткир болза, ном чырыкче үнүп келириниң барымдаазы бар. Демниг, идегелдиг күш турда, үүлө-херек ыяап-ла бүдөр.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
хоочун журналист.

"АЧАЙ" ДЕП СӨСТҮ АДАВАЙН ӨЗҮП КЕЛДИВИС

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл болур оюн бо чылдың август айда байырлап эрттирер бис. Ол эрткен 100 чылче хая көрнүп көөргө, дыка-ла берге, дыка-ла солун үелерни тыва чон бодунуң экинге чүктөп эрткен.

Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгөн чылдарында Тывага колхозтарны организастан эгелээн болгай. Кызыл Шериге дузаламчы дээш, Тываның хей малын, идик-хептен эгелээш, акша-көпөөккө чедир чоннуң берген дузаламчызы канчаар-даа аажок улуг политиктиг уjur-дузалыг ажил болган. Ол дузавыстың эң-не улуу, эвээш-даа болза, езулуг хып дээн назын үезинде кончуг анык оолдар, кыстарны дайынче аъткарган бис.

Дайын сөөлүндө аш-түрөңгиги берге чылдарда өзүп, ажилдап келген кижилер, колхозтар тургузарын караа-биле көрүп, холу-биле тудуп ажилдап келдивис. Мен Эрзинниң Бай-Даг школазынга өөрөнгөш, "Чаа орук" колхозунга бичиимден эгелээш, шору улгаткыже чедир, кандыг-даа ажилдан оспаксыравайн, ону далдавайн кылып, хырным аштатпайн өзүп келдим. Ынчаарда колхозчуларга акша-көпөөк көргүзөр эвес, ажилдаан болзуңза күш-хүн санаар турган. Бистиң өг-бүлөвиске айда нормаар ол дээш, 5 кил хире шишкип чиир арбайның чиг далганы, 3 кил хире үс бээр турду. Ниити колхозчуларның чуртталгазы ындыг-ла хевирлиг боор чүве-ле болгай.

1950-1955 чылдар үези боор, колхозувустуң ядызы-даа кончуг, машина-техника-даа чок, часкы тарылга үезинде Самагалдайның МТС-тен (машина-трактор станциясы) тракторлуг трактористер хөпөзилээр турган. Ол кижилер келгеш, часкы ажилды кылып бээр турган. Ындыг үелерде мен, тракторист улуг акыйлар эдерип, оларның маңнаар черинге дузалажып эгеледим. Маңнаар чери дээр-ле оларның айбычызы турганым ол-дур ийин. Бичиимден тура-ла техникага дыка ынак мен. Машинаның азы тракторнуң ажилдаан чыдын чыттаарымга дыка-ла эки болгай. Ол ыштың чыдын ам-даа чыттаарымга эки ышкаш болур. Тракторист акыйларны эдерип, оларның айбызын кылып, техниканың кол-колун шору сай-

гарыптар апарган мен. Оон Кызылдың №10 механизация училищезин кызыл дипломну дооскаш, "Чаа-Орук" колхозтуң трактористи болуп ажилдап эгеледим.

Тракторист эжим Алдын-оол Соянович-биле колхозтуң эки ажилдыг механизаторларына санадып, хуралдарга 5 акшалар-биле бо-ла шаңнадыр бис. Колхозтуң кандыг-даа ажилын кылган бис. Школага, уруглар садынга, конторага одаар ыяш, малчыннарже сизген, часкы, күскү үелерде чер аңдарар дээш, ажилдың хөйү, баш дүгүндөн хөй ышкаш апаар.

1959-1960 чылдарның кыжында хар дыка улуг дүшкен. Ол кыжын (январь-апрель айларда) Тес-Хем ол чары барыын талазынга кыштап турган 14 ажыг кодан шээр малга 4 ай иштинде дүн-хүн чокка далбый тыртып, колхозтуң хөй малының тынын алган бис. Бистер ДТ-54 деп илчирбелги тракторга ажилдап турдувус. Кончуг-ла шынарлыг кылдыган, дыңзыг техника чүве. Оовусту боттарывыстан дээр ажаап-дежээп, эдилеп турдувус. Ажык деп черге ыяш-даа сөөртүвүс, Артыштыг деп тайга эдзэнге тараа-даа тарыдывус.

Ынчаарда солун-сеткүүл номчуур эвес, ажил дээш кызыл боор. Ам бодап кээрге Тываның сайзыралына хире-шаавыс-биле үлүүвүстү кирип турган ыш-кажыл бис. Бир хүн Биче Сотпа акыйның аалынга турувуста, чиик машиналыг орус дарга-ла турган боор, бистиң хирлиг холдарывысты тудуп, мактап-мактап, орден-биле шаңнаар бис дээш чоруп-

каннар. Ол-ла хевээр барган, бистиң орденнеривис та кым деп дарганың хөрзөн каастай берген.

Мээң бичии школачы үем Бай-Даг суурнуң школазынга эрткен. Чүге дээр-ге мен база менден өске чамдык оолдар ачаларывыс чокка өзүп келген бис. Ачавысты "контр" деп нүгүлдээш, тудуп апаргаш, өлүрүп каапкан, ол олчаан сураа-даа чок, чанып келбээн. Бистерни бичии кижилерни улуг класстың оолдары дорамчылаар турган. Кичээлден кургаг карактарлыг черле чанмаан мен, үргүлчү-ле ыглап

болган. Оларның аразында Эрзинниң Бай-Хөл, Тере-Хөл сумуларының чүгээр хөреңгилег, мал-маганын, бижик, үжүк-даа танывас араттарын тудуп апаргаш, өлүрүп каапкан болган. Хавырткан хөй мал-маганын кымнар деп дора өлчүктөр чип төндүргөн ирги?

Эрзин кожуунуң барыын талакы девискээри аажок делгем, чаттылган хову. Ол ховунуң ол-бо талаларында Холбаа, Ончалаан, Хурагалчы, Ямаалык деп бедик даглар бар. Шаанда ол улуг, делгем ховуга чээрден деп ховунуң чараш аңы одарына сыңышпайн турган. Аалдар одарын камнааш, ол хөй аңнарны адып-боолап-даа турбайн, анаа-ла ырадыр сүрүп каар турган. А ол хөй черлик өшкүлөр ышкаш чараш аңнар канчап барганын, дээрже ужуп үне берген бе, черже кире берген бе? Чок. Ол чараш аңнарны шуптузун Тока хөй хыдыкчылары-биле машиналыг келгеш, шуптузун боолап алгаш, чүдүрүп апарган. Бистер бичии-даа турган болзувусса, ол улустуң ындыг кээргел чок, араатансыг аажылаын көргөш, сагыш-сеткиливисте амга чедир кээргелдин, муңгаралдың сорбузу хевээр арткан. Оон бээр Ямаалык девискээринде, ол улуг ховудан бөгүн хүндүс от-биле чырыдар-даа болза, чаңгыс-даа чээрден тыппас сен. Чүгле өлүрткен хөй санныг араттарның эвес, а оран-чуртувустуң чараш каасталгазы – бойдустан ховар дээн аңнарының амы-тыны "чүдүп" чораан улуг даргавыс Токаның база ооң хыдыкчыларының арын-нүүрүнде.

Ынчангаш Тыва Арат Республиканың 100 чылын бүгү Тыва чон, ооң иштинде хөй националдыг чонувус, бир талазында өөрүшкү-маңайлыг, өске талазында кажыдалдың, муңгаралдың байыры кылдыр эрттирер боор бис. Бо чылын, шынында-ла, Тываның 100 чылы болдур ийин, а ооң мурнунда Россияга Тываның каттышканының чүс чылы деп удуртур даргалар төөгүнү хажыдып, Тыва Россияның хайгааралына киргениниң 100 чылын өскээр тайылбырлап, анык-өскөнниң бажын төөредип турган херээ чок. Төгүнү хажыдарына кым-даа, кым-га-даа ындыг эргени бербээн.

Биче-оол СОЯН.
Тес-Хем кожуун, Куран суур.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

АМУР ХЕМНИҢ ЧООГУНГА...

Аңгыр Дакуу өг-бүлөзи-биле Амурда Комсомольск хоорайда барык он беш чыл чурттап турар. Чурттуң ырак-узак булуңнарының бирээзинге турумчуп, ажил-агыйы шуудай бергеннер. Өөнүң ээзи Танаа керээ езугаар шериг кезээнде ажилдап турар, а Аңгыр боду баш таарар салоннуг. Салонунда алды кижини хаара тудуп алган, харындаа ажил-агыйы шуудаан сайгарлыкчы апарган.

Бо чылдың май айның төнчүзүндө, Тываже чоокшулап алыры-биле, Абакан хоорайга шөл садып алгаш, аңаа улуг бажыңны тудуп алганнар. Аңгыр уруглары-биле Абаканга чурттап артып каарлар, а өөнүң ээзи Хабаровскиже дедир ажилдап чоруптар. Ажил-агый дээнде кызымаккай, тура-соруктуг улус чоруур, Аңгыр база эрес-кежээ болгаш Абаканга көжүп келген дораан-на баш таарып ажилдай берген.

Дакуулар оолдуг, кыстыг. Улуг уруу Саглай 9 класс дооскаш, Санкт-Петербургче студентилеп чорупкан, аш-чем талазы-биле технолог мергежилинде өөренип турар. Ол чайгы дыштанылганын төрзүн Тывазынга эрттирер чаңчылдыг. Оглу Сайын бешки классты дооскан, ам Абаканга өөрөдигезин уламчылаар.

Аңгыр Алексеевна Шагаан-Арыг школын 2000 чылда дооскаш, Кызылга садыгжылап ажилдап турган. Ол үеде уругларының ачазынга дужуп, өг-бүлө тудуп чурттай бергеш-ле, 2007 чылда Амурда Комсомольск хоорайже көжүп чорупканнар. "Кайывыс-даа ада-ие-вистен арай эрте чарылган бис, чогум төрөлдери-биле үргүлчү харылзажып, чайын шөлзөп алгаш, Тывага барып, дыштаныр чордувус. Ачам Бажың-Алаак,

авам Сүт-Хөлдүн Бора-Тайга чурттуг. Шагаан-Арыгга чурттап турган бис, ачам садыг шугумунга ажилдап чораан, авам уруглар садынга. Бодумдан бичии оол дуңмам бар, Сүт-Хөлдө даайым-биле кады мал-маганын кадарып чоруур. Өөм ээзи Тес-Хем чурттуг, шериг херзэн эрттиргеш, улаштыр керээ чарып ап, ажилдап арткан кижиге — деп, Аңгыр чугаалады.

Амурда Комсомольск Россияның чөөн талазында улуг хоорайларның бирээзи, 250 муң хире чурттакчылыг. Бо өг-бүлө ажил-агыйының аайы-биле чаагайжыттыг бажыңны алган. Чурттакчы чоннуң кол-ла кылыр ижи — балык ажил-агыйы, оон ол олчазын садып-саарып ап, амыдырап чоруурлар.

— Хемнерде улуг-бичии балык-ла хөй,

кета, сазан, карасьтар дээш оон-даа өске. Эң улуг Амур хемниң чоогунда суурларда үндезин чурттакчылары нанайлар бар, саны эвээжеп турар деп чугаалажыр болду. Тываларга дөмейсимээр чон чорду, чүгле балык-биле амыдырап чоруур. Хөй кезии хемелерлиг боор, балыктааш, садып-саарар, оон дузап алып, балык кезинден идик-хевин даарап, кедип чорааннар. Оон ыңай бо хоорайда орус, кыдат чурттакчылар база бар. Кыдаттар идик-хеп садып турарлар, чогум тывалар эвээш бис, чоогувуста хоорай, суурларда керээ-биле ажилдап кээп турарлар бар, бистиң турумчаан хоорайывыс корум-чурумнуг, чону культурлуг. Хабаровск крайындаа, Приморье-даа чурумалы чараш, ногаан, шыргай арга-эзимниг, ону «сопка» деп адаарлар. Хемнеринден балыктаар, тайга-сынындан каттаар, кара ай, хылба, мөөгү чыырлар. Бис мөөгүлөр танывас бис, ынчангаш чүгле садып алып чордувус. Эң арыг суглуг Силинка дээр хеминиң дугайында нанай чоннуң тоолчургу чугаазы бар... Черле ынчаш бойдус чурумалы-биле онза черлер чораан.

Мен Амурда Комсомольск хоорайга баштай келгеш парикмахер мергежилге өөренип алдым, оон улаштыр баш таарарыңа арга-дуржулга херек болгай дээш, эгезинде чарлалдар азып тургаш, улус баштарын таарып берип база кандыг-даа ажилды чалданмай, кылып чордум. Ооң соонда уруглар парикмахерсказынга тургустунуп ап, ажилдап эгелзэн мен. Бичии уруглар ыглап-даа олурда, бажыңың дүгүн таарып кааптар мен, сес айлыг чаш уругнуң бажыңың

дүгүн база таарган мен, орустар бичии уругларын эккээр чорду. Эр-даа, кыс-даа улусту хүлээп ап, баштарының дүктөрүн кезип, чараштап берип турар бис. Маңаа ажилдап чоруй, бодум хууда «Стригун» деп салон ажадып алган мен, ында алды кижиге ажилдап турар. Бо хоорайда черле чаңчыга берген бис. Төрзөн чуртувусче чайын шөлзөп үезинде чанып турар бис. Өөм ээзи Танаа кады төрзөннери хөй болгаш дыка чаныксаар кижиге. Хууда машинавыс-биле орукка 6-7 хонуп чорааш, Тывага дыштанып алгаш кээр чаңчылдыг бис. Уруувус чайын Кызылда, Тес-Хемде төрөлдериңиң чанынга дыштанып алгаш кээр, а төрөлдериңиң база биске аалдап кээп турарлар. Ачавыс бот-өөредилге-биле өөренип турган болгаш, сөөлгү дөрт чылда чанып шыдавайн бардывыс, бо чылын чанып келдигиз — деп, Аңгыр хөөрей каапты.

Өөнүң ээзи Танаа Буду-Санаевич Большой камень деп улуг эвес хоорайның шериг кезээнде ажилдап турар. Барык 18 чыл ажилдап келген, ам 2 чыл болгаш хүндүлүг дыштанылгаче үнгөш, Абаканга кээп, боду хууда ажилдаар сорулгалыг. Моон алгаш көөрге, Танаа биле Аңгырның амыдыралчы, бурунгаар чүткүлдүүн, эрес-кежээзин кижиге эскерип каар. Кайызы-даа 38 харлыг, Абакан чоогунда Калинино суурда чоокта чаа улуг бажыңны тудуп алган, ажил-агыйын шуудадып алгаш, мал-маган азыраар сорулгалыг. Оларның тура-соруктуу, кызымаккай өскөлөргө езулуг-ла үлөгер-чижек-тир.

Ада ТҮЛҮШ.

Чуруктуу хууда архивтен алган.

ЧЕТТИРДИВИС, «СЕРЕБРЯНКА»

Июнь айда Серебрянкага кадывыс быжыглап эмненидвис. Маңаа келгеннер колдуунда пенсия назылыг болгаш кады кызыгаарлыг кижилер болду, а аныктар эвээш. Келген дыштаныкчыларны коллектив эки хүлээп алды. Эмненип турар үевисте эмчилер биске шак-үезин айтып каан карталарны берип каарга, бергедээшкн чокка эмнээшкннерни ап турдувус.

Аарыг кижилер аразында кандыг кижиге чок дээр, хорадап-шыжыгар, бодунуу-биле негелделер салыр. Ынчалза-даа ында ажилдап турар эмчилер шыдажып, оларның байдалын билип, оожургадып, эвилең-ээлдек тайылбырны кылып, эмнеп турары өөрүнчүг.

Чиңнээшкн, массаж кабинеттеринге бисти эмнеп турган анык эмчилерни адаалы: Ч.Б. Ховалыг — парафин-биле эмнеп турар, У.С. Хомушкү — физиоэмнээшкн (чиңнээшкн), И.В. Кандан — электро-эмнээшкн, Ч.Ч. Ховалыг, Т.Н. Чунарева — массаж, С.М. Медведев — массаж болгаш чиңнээшкн дузазы-биле эмнеп турарлар.

Өске кабинеттерде эмчилер база-ла эмнеп турары аарыг улустуң сагыш-сеткилин көдүрүп турар болду. Эмчи кижиниң чылыг көрүжү, чымчак сөзү ынчаар-ла эмнеп турар дээрзин, хөй-ле кижилер шак ынчан көрдүвүс. Арыг агаарга спортчу эмнээшкнни чорудуп турар эмчилерниң аттарын уттуп алган-дыр бис. Ынчалза-даа олар боттарын танып каарлар боор. Дежурныйлап хонар сестраларывыс Б.С.

Калин-оол эштери-биле база-ла эрес, шудургу, сагыш-човангыр уруглар болду.

Ооң мурнунда бир дыштаныкчының өөрзөн сеткилин илереткен "чүгле холунга көдүрүп алгаш маңашпас дээрден башка" дээнин шын караавыс-биле көрдүвүс. Бергедей берген кижини көдүрүп алгаш-даа чоруп турдулар. Невролог эмчи дыштаныкчыларының байдалын хайгаарап, ап турар эмнээшкннерин солуп-даа турар болду.

Улуг эмчи Оксана Ивановна дыштаныр хүннерде-даа кээп, шупту байдалды эргий көрүп турар. Агаар-бойдуштун байдалыңа таарыштыр чылдып турары эки. Ол-ла бүгүнү бижип тура, хүнде 5 катап амдангыч чем-биле бисти чемгерип турар поварларывысты адап каалы: С.С. Монгуш, В.В. Кудай-Мерген-биле шупту 5 кижиге кызымаккай ажилдап турарын билип алдывыс.

Ажилдакчылар санаторийниң девискээринге бичии-даа бок чыттырбайн чыып турар. Чечектерни долгандыр тарып, арыг-шеверни тудуп турарын магадап турдувус.

Дыштанып турган үевисте хем суу чер адаа-биле подвалдарже кирип турар болду. Ону чай-хос аразында эмчилер-даа, өске-даа ажилдакчылары кочалдап дажыглап, аарыг улусту дүвүрөтпейн, эмнээшкнни чорудуп турдулар. Охранниктер В.М. Стебаков, Д.К. Кууларның база-ла хүлээнген ажылыңа ак сеткилдин дыштаныкчылар чугаалап турдулар. Санаторийниң коллектив эвилең-ээлдээ-биле бисти өөрткен. Ниитизи-биле эмнээшкннине, дыштанылгавыс эки эртти. Четтирдивис! Эмчилер, эр-хейлер! Моон-даа сонгаар ажылыңарга чедишкннерни күзедивис.

Дыштаныкчылар: М.Ч. НАТСАП, Г.Ы. ООРЖАК, В.Э. ЧОДУ.

САКТЫШКЫН

Номнар эмгелеп олурумда "Амыдыралдың делгеминче" деп ак-көк карттыг ырылар чыындызының номчугажы холга туттунуп келди, дораан-на бирги арнын ажадыптарымга, "Экии" дээниг Ирбен-оол Доржуевич Түлүш бо чырык хүлүмзүрүп олур. Дириг боду мендилешкен ышкыш кынып кээрге, арны-бажым изиш дээр, хаваамдан соок дер сыстып келди. Сагыш-сеткилим дойлууп, чашкы шаавыс делегейинче сактышкыннар ала-чайгаар четкеш чорупту.

Ирбен-оол Доржуевич бодунуң үезинде талантылыг салым-чаяанныңларның одуруунга түймөп, хөлзөп, ыры-хөгжүм дээш сагыш аарып чурттап чораан. Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, билдингир композитор. Хандагайтының уран чүүл школазынга Ирбен-оол Түлүштүң адын тыпсып, тураскаадып мөңгөжиткен.

Аалымдан, Дус-Дагдан, кандыг-ла бир ажил-албан ужурунда хоорайның кайы-бир албан черинге, кудумчуга-даа чорумда, оожум билдирер-билдирбес шенээмден кижиге тырткан дег боор, хая көрнүп кээримге, "Экии, Балчырович!" — деп, Ирбен-оол Доржуевич чырык хүлүмзүрүп, эвилең мендилежи, хол тутчур. "Ажил шагы төнгөн, бистиңге бараалы, дыштанып, хонуп алгаш, даарта ажылыңар уламчылаар силер" — дээш, холдан четкеш, чиик, хөглүг бажыңыңче базыптар. Эжикти ажады тырта аарак чорда-ла аш-чемниң чаагай чыды айы-зап кээр. Сара Ырышовна чараш, чазык хүлүмзүрүлүг столче чалаар.

Өг-бүлө төлөптүг ийи оолдарны кижизидип өстүрүп каан. Улуг оглу Хээлиг республикада билдингир, төлөптүг эрге-хоойлу ажилдакчызы. Буян-Маадыр адазын дөззөн, хөй талаалыг талантылыг хөгжүмчү, композитор.

Бүгү назынывыста кады төрзөн алышкылар дег, хойгажып удуп, ижин кара чок

эдержи чораан дуңмамга хараадалдың сактышкынын, кударанчыг муңгаралын бижип ор мен.

Бөдүүн болгаш сеткилге чоок,
Перүксүмээр аажы-чаңың
Сагыжымдан үнмейн чору
Чааскаанзырап пат-ла чор мен.
Дүжүм-биле уйгум өттүр,
Дүрзү-хевир овуруңну
Тода эвес бүлүртүң бол,
Топтап, ожаап көөр-дүр мен.

Ырлар бижири кыдыраажың
Ылавылап четчелээниң
Портфелиң колдуктапкан
Боданыпкан турар-дыр сен.
Эктиң ажыр далашкансыг
Эдер-хааржааң эгиннепкен
Автобустар доктаамынче
Аажок дүргөн базыптар сен.

Автобустар кээрин манап,
Аай-дедир баскылап каап.
Аялга-даа чогааткансыг,
Арай чиктиг көстүр-дүр сен.

Эжиң ажык, кирер чоннуг
Эдержи-ле чордувус ийин.
Эртежи-ле бурганнааның
Эз-че, халак, харааданчыын.

Кончуг эжиң Влад.Серен-оол
Коңгулуруң даажын танааш,
Чүнү мурнай сезиг апкан
Шүлүк-биле уткаан боор оң.

Алды оран шынаазыңа
Аралажып тывышканда,
"Адресим Торгалыг суур"
Аяныг-ла куттулган боор.

Сагыш-сеткил каттыштырган
Чаңгыс суму ийи оглу
Дыш чок чораан боттарыңар
Дываажанга шөлзөтөнөр.

Назын күзү тыныш апкан
Ынаар орук черзилген.
Кызыл хүннүг бир-ле кажан
Кыдыңардан ырак эвес,
Кыдың-даа бол, эптиг черге,
Кызып аарын бодаар силер.

Бүрбү СЕРЕН.

Кызыл хоорай.

• Шүлүк кыдыраажындан

КУНЧУГЛАРЫМ, ЧУРЖУЛАРЫМ

Розали, Зоя, Надежда Айыровналар
Хүндүткелдиг кунчулгарым
Ажы-төлүн, уйнуктарын
Амыдырал, ажил-ишке
Чагып, сургап өөреткен
Чазык-хөглүг угбашкылар.

Өвүр чарык Саглы сууру
Өскөн-төрзөн ынак чери.
Үнгөн-кирген көвей чоннуг
Үлөгөрлүг угбашкылар.

Амыдырал-чуртталгага
Кандыг хүннер турбас дээрл
Дуңмалары бистерни-даа
Дузалажып деткип чоруур
Дендии онза Роза кунчуум.

Көвей чылдар дургузунда
Тудугжулап ажилдап чораан,
Кылбас-тутпас ажылы чок,
Кызымаккай Зоя Айыровна.

Амданныг, чаагай аш-чем кылып,
Аргыттынар, даараныр уран-шевер,
Чечен-мерген сөстөр-биле
Шүлүктөрни, чогаалдарны
база бижиир,
Чогаадыкчы талантылыг
Надя Айыровна.

Ортуну боор, дуңмазы боор
Орлан-шоова, баштак-хөглүг
Танчылап, ырлай бээрге,
Ындыг артист кайда-даа чок,
"Ооң адын кымыл?" дие,
Куулар оглу Каң-Демир дээр.

Эң-не бичии хеймери боор,
Эрес-кежээ, хүндүлээчел Оюн-оол
Бажыңга ажилдарын
Бирден-бирээ чок шупту кылып.

Лориса СААЯ.
Кызыл кожуун, Эзрбек суур.

КОМПОЗИТОР ЭЖИВИСКЕ

Александр Ооржактын
70 харыңга тураскааттым.

Амыдырал чаяаган,
Алдан-Маадыр чуртундан
Уян чараш аялган,
Ужукталып бодараан.

Альпинистер эштериң,
Аажок сени хүндүлээр.
Бедиктерже үнерге,
Бойдуевич, че-ле дээр.

Композитор эштериң
Кожамыктап ырлажыр.
Көпееги үзүлбес,
Кожай аттыг эживис.

Барын, чогуң үлежир,
Баары чылыг эживис.
Багай бисти көдүргөн,
Баштаксымаар акыкы сен.

Кара-Кат ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Аяк шайны аартап ора...

Делегейде эң-не, эң-не...

"ООРЖУ" МАГСИ

болга карлик деп болур дурт-сынның хирезинде, оюн үезинде ийи метр удурланыкчыларының октаан мячилерин дозуп, бүззөп аптар турган. Бүгү спортчу амыдыралында ол 6858 очкуну, 6726 эки түңнелдиг дамчыдып бээр аргаларны ажыглаан.

ЧАНДРА

Делегейде эң-не кыска дурт-сынның кижы Чандра Бахадур Данги, ол 2015 чылда 75 харлыында мөчзэн. Ооң дурту 54,6 сантиметр, кили 14,5 килограмм турган.

Чандра улуг эвес сууржугашка чурттап чораан. Ол өг-бүлезинин ажил-агынынгу дузалажып, пөс аргыкчызы ажылды кылып чораан. Чандра бүгү назынында эмчилеп көрбзэн. Ол чүгге эки чүвеге бүзүрээр, омак-сергек чораан, чуртталгазында чаңгыс хомудаар чүүлү – чолдак дурт-сынның болганындан бичии непал сууржугашка кады чурттаар эш тыппааны.

Профессио-
нал баскетболдун
төөгүзүндө деле-
гейде эң-не бичии
баскетболчу, 1965
чылда төрүттүнгөн,
Магси деп шолалыг
америк спортчу
Тайрон Куртис
Богз. Ооң узуну 160
сантиметр, кили 62.

Ол хөй чылдарда
НБА-ның аңгы-аңгы
клубтарына ойнааш,
ат-алдарны чедип ал-
ган. Магси узун адаан-
накчыларындан мя-
чини тулган аргалар-
биле "оорлаптар". Ол
аргаларының ачызында
Магси деп шолала че-
динген (англи дылга
tugger – воришка).

Магси Богз баскет-

2012 чылдан тура Чандра Бахадур Дангинин дурт-сынынга
чедер чолдак кижы ам-даа тывылбаан.

ЭҢ-НЕ БИЧИИ ЫТ

Милли деп аттыг чихуахуа уксаалыг ыт бо хүнде делегейде
эң-не бичии ытка хамааржыр. Ооң ээлери Аргентинада Алта
Вега хоорайда чурттап турар. Миллинин кили 172 грамм, бедии
9,5 сантиметр, узун дурту – 15 сантиметр.

Милли эззинин адыжынга сыңа бээр, ону эмискик-биле
чемгерер, агаарладып турда оът аразынга чиде бээр. Ээлери
хензиг ыдынга чаш төлү дег ынак.

ЧАЙГЫ МҮН «СВЕКОЛЬНИК»

Чайын изигде үстүг-чарлыг изиг чем
чиртинместей бээр болгай. Кижилер ала-
чайгаар-ла чиик чемнерже, ылаңгыя ногаа
аймаандан кылган янзы-бүрү салаттар
азы «соок мүннер», чижээлээрге, «Окрош-
ка» кылып чиир. «Свекольник» деп мүннү
кылып чиирин сүмелээр-дир бис.

Херек чүүлдер: Свекла, уксус, дус, чи-
гир, огурец, ногаан согуна, дагаа чуургазы,
сметана база ногаа (укроп, петрушка...).
Кайы хирени ажыглаарын кижы бүрүзү
амзап тургаш, бодунуу-биле салыр.

Свекланы үдү улуг дүрбүүшке дүрбззш,
чигир, уксус база дус холаан сугну немээш,
чымчаарыңга чедир хайындырар.

Свекла хайнып турар аразында, но-
гаан согунаны бичииледир доораар,
огурецти үдү улуг дүрбүүшке дүрбүүр.
Чуурганы борбакка хайындырар.

Тавакка кижинин күзели-биле суук

азы чемижи хөй бе, таарыштыр ногааны
салыр. Ооң кырындан сооткан свекланы
мүнү-биле куткаш, чартыктаан борбак
чуурга биле сметананы салыр.

«Свекольникче» бичииледир доораан
колбаса азы редисканы база немеп болур.
Дыка амданныг, кылып чиирин сүмелеп
тур бис. Чем чиртингир-ле болзун!

ХАН СУУГАДЫР 10 АҢГЫ ЧЕМ АЙМАА

Коронавирус аарыының кижини эң-не
бергедидир бир айылы – дамырлары-
выста аргыжып чоруп турар хан харый
бээр болгаш ооң уламындан дамырларга
дестиг хан тыттып, хан аргыжар орукту
баксырадып болур. Ол эң-не айыылдыг
болуп турар. Ынчангаш хүннүң-не чиир
чемивистин хуваалдазынга дараазында
аыш-чем аймаан кирип ап турар болза,
хан аргыжар дамырларга айыыл тур-
густунмас.

Организмге бир эвес хан харыг бай-
далдыг болуп, аргыжар арга-шинээ бак-
сырап эгелээр болза, мага-боттун чем
чугула шимчедикчизи (насозу) чүректин

ажылдаары баксырап, мага-бот шаг чок
болуп, өске-даа органнарның ажылдаары
оожумнап эгелээр. Ооң уламындан хан
базыышкынынга улуг айыылды тургузар.
Дамырларга хан чыылгаш, дестели берип
болурунун айылы бар. Хан суугадыр
үнүштер, оъттарны хүнде чемненир чем
хуваалдазынга кирип алыры черле
артык эвес.

Оларның 10 аңгы хевири: куркума, им-
бирь, оливи үзү, далай капустазы, ананас,
ромашка чечектен кылган шай, корица,
чеснок, кызыл вино (виноградтыг), хайын-
дырган суг.

Тоолчургу чугаа

ЫТ ЧҮГЕ ЭЭРЕР БОЛГАНЫЛ?

Бурган башкы бүгү-ле дириг амытан-
нарны чаяап турар үеде аразында сөзүн
билчип чугаалажыр чүвөлөргө чүгге кижы
биле ытты чаяаган. Кижилернин өске
амытаннарга бодаарга эң-не чоок эжи,
каая-даа үргүлчү кады чоруур болгаш
сеткил-хөңнүн чугаалажыр эжинге ытты
чаяап берген. Ынчалза-даа ыттың чугаа-
кыр деп чүвези кижиден артык, бичии-ле
дыңнаан, көргөн чүвезин шуптузун чугаа-
лап бээр мындыг болу берген. Кижиге-даа
ыт амыр-дыш бербестзэн. Ооң-биле кады
кым чүнү канчапканын билген дораан-
на эззинге кззп сөглээр. Ооң соонда
кижилернин аразынга алгыш-кырыш үнер
апарган. Кижы боду база ыдының хоп
дажып кээринге ырмазы сынган.

Кижы шыдап чадааш, Бурганынга
келгеш, чүвениң алыс ужурун чугаалаан.

– Бо ыттың чугаакыр деп чүвезинден
кижилер амыр-дыш көрбестеди. Ыт кижилер
аразынга хоп дажыглааш, чогуш-кы-
рыш үндүрүп, амыр-дыш бербестеди, ам
ытты канчалза эки ирги? – деп чугаалап
берген.

Бурган башкы кижинин чугаазын дың-
нааш, боданып олургаш, кижини ыт кагбас
ужурлуг, ол айыылдан камгалап, келген
айыылды баш удур билип, сагындырып
чорзун дззш, ытты эмин эрттир чугаакыр,
холчу болганындан ону кижигилештир
чугаалавас, чүгге ээрип чоруур кылдыр
чаяаган.

(«Тыва улустуң мифтери болгаш
тоолчургу чугаалары»,
А. Д. Арапчор, 1995)

Зоя Папагаевна Аракчаа

2021 чылдың июль 26-да партия бол-гаш совет органнын хоочуну, чонун социал хандырылга системазын көскү ажилдакчызы, РСФСР-ниң социал хандырылгазын тергилни, Тывада узун назылаан кижилерниң бирээзи Зоя Папагаевна Аракчааның аар аарыг уржуунда, 96 харлыында, чүрээ сокпайн барган.

Ол 1925 чылдың ноябрь 20-де Тес-Хем кожуунун Дугайга төрүттүнген. Дээди эртемниг, ниити күш-ажыл стажы 44 чыл. Ада-чуртун Улуг дайынының чылдарында Эрзин нам комитетиниң болгаш Тыва облукскомунун секретарь-машинизи. Дараазында чылдарда партияның Эрзин райкомунга, «Шын» солунун корреспондентизинге ажилдаан. 8 чылдар дургунда Эрзин, Тес-Хем база Каа-Хем улус депутаттарының район советтериниң секретарына, 11 чыл иштинде Кызыл хоорайның күүсекчи комитетиниң социал хандырылга килдизин даргалаан. 1975-1981 чылдарда Тыва АССР-ниң социал хандырылга яамызының сайыдының оралак-

чызы албан-хүлээлгеге байлак дуржулгазын, кызымаккай, бедик ээ-харысалгалыг чоруун көргүскен.

Бүгү назынында херээженнер, күш-ажыл база дайын хоочуннарының чөвүлелдериниң ажылынга идепкейлиг киржип чораан. Дөрт ажи-төлдүң, хей уйнуктарның ынак авазы, хайыралдыг кырган-авазы.

Зоя Папагаевна чонунга чедирген улуг буян-кежи, бодунун бедик база төлөптүг мөзү-шынары, биче сеткилдиг, кымга-даа сагыш човангыр аажы-чаңы-биле чон аразына хүндүткелдиг чораан. Ооң хей чылдарда үрө-түнелдиг ажил-чорудулгазын ССРЭ-ниң сес медальдары, өске-даа шаңналдары херечилеп турар.

Бистиң ынак, хүндүткелдиг ававыс, кырган-ававыс чүрөктеривиске кезээде чырык сактышкын, амыдырал-чуртталгавыска бүзүрелдиг үлөгер-чижек болуп артар.

Төрелдери, эш-өөрү болгаш коллегаларындан.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.Н. АРАКЧАА.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-01-35, 2-18-10
Менеджер: Е.Э. Иргит, каб. 309
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак — 2-17-94
Корректорлар: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаннның Тыва Республика тала-
зы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртү-
кзэн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг
саннары болгаш өске-даа фактыла-
ры, дыңнадылары дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилер-
ге — П6855, организацияларга —
П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кы-
рында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

2021 чылда «ШЫН» солунун
чагыдылгазы:

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАГЫДАР БОЛЗА,

ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1212,24 рубль.
Тел.: 2-01-35

солуннун сайтызы:

//shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тираж: 4000 кезек

Чарлал

Реклама

ТЫВА МЕДИА ГРУПП

12+

Пакет акций, подпишись

по выгодным ценам

с 15 июля по 30 июля 2021 года

ШЫН

+

Тувинская
ПРАВДА

1 279 руб

Вместо

1 600 руб

Акция действует с 15 июля по 30 июля 2021 года

Подробности акции уточнить по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская д.100, каб.309,
тел.: 8(39422)2-18-10, 3-39-45

ТАУ РТ «ПД» Тываинформгрупп ОУПН 1191710000109

www.колхозник19.рф

КОЛХОЗНИК
ВСЕ ДЛЯ СЕНОКОСА

Реклама

АКЦИЯ!

ШПАГАТ «ФЛЕКС»

Купи 5 бобин - получи
6-ю в ПОДАРОК!

УСПЕВАЙТЕ! ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОГРАНИЧЕНО!

г. Абакан, ул. Игарская, 5 (р-н «Аян»)

г. Минусинск, ул. Чайковского, 49

8-901-678-9999

ОТР

Публичное
телевидение
России

«ТУВА 24»

ТЫВА МЕДИА ГРУПП

СМОТРИТЕ НАС НА ТЕЛЕКАНАЛЕ
«ТУВА 24»

КАБЕЛЬНОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ «ОТР»

КАЖДУЮ СУББОТУ В 08:30

МУЗЫКАЛЬНО-ПОЗДРАВИТЕЛЬНУЮ ПРОГРАММУ

«От всей души»

ПРИЕМ ЗАЯВОК:

по телефону:

8 (39422) 2-18-10, 8-923-267-07-49
г. Кызыл, ул. Красноармейская д.100, каб.309